ZAŠTO IM SMETAJU KOSTI U KATEDRALI?

„Privremeno“ u Dubrovniku u stvarnosti često postaje „trajno“

Kao što je podzemlje bazilike Sv. Petra panteon papa, tako je i dubrovačka Katedrala mjesto koje će posjetitelji moći razgledati kao izvorno groblje, od kasne antike do danas

Nakon potresa 1979., u arheološkim istraživanjima ispod dubrovačke katedrale otkopano je desetak grobnica različita oblika, od zidanih nadzemnih grobova do dubokih podzemnih raka. Iz njih je izvađeno 37 vreća ljudskih kostiju, ali one do danas nisu znanstveno obrađene. Zna se samo da su to ostatci katolika i podložnika Dubrovačke Republike koji su se sukladno tadašnjem pravu i običajima dali pokopati u svoju katedralu.

Istraživači stolne crkve Gospe Velike Josip Stošić (1935.–2009.) i Ivica Žile (1954.–2010.) te su kosti svjesno pohranili u južno potkrovlje katedrale (spremište iznad lijevoga bočnoga broda) s uvjerenjem da će u katedrali s njima postupati humano i vjernički, da se vrate na mjesto stoljetnoga počivanja nakon uređenja podzemlja katedrale i možebitne znanstvene obrade. Tamo su ostale do danas.

Konzervatorski odjel u Dubrovniku zadnjih je godina više puta inicirao da se te kosti iz katedrale prenesu na Boninovo, tobože kao „privremeno rješenje“. No, zna se da „privremeno“ u Dubrovniku u stvarnosti često postaje „trajno“, a kosti jednom pokopane u kosturnicu više se ni stvarno ni pravno ne bi mogle izvaditi.

Zašto bi privremeno rješenje bilo na bilo koji način bolje od trajnoga? Jeftinije dugoročno nije, osim ako „privremeno“ nije trajno.

Ništa ne priječi da se smještaj tih kostiju sada riješi na trajan i kvalitetan, a ne na privremen i krnji način. Ako postoji pijetet i dobra volja, u podzemlju katedrale ima dovoljno mjesta da se rekonstruira zidana grobnica ili postavi kameni sarkofag i da to bude jedna od točaka koju će se obilaziti. Pozivam Grad Dubrovnik i Društvo prijatelja dubrovačke starine da budu mecene toga pothvata i da se s tim više ne oteže.

Kao Dubrovčanin i katolik osjećam poštovanje prema tim duhovnim predcima koji su nam prenijeli svjetlo vjere i namrli današnji Grad te se protivim ometanju njihova mira i premještanju iz katedrale izvan gradskih zidina. Držim da bi te kosti trebale ostati u katedrali, tj. biti dolično pokopane na odgovarajuće mjesto u podzemlju stolne crkve, a ne u kosturnicu na Boninovu, zbog niza razloga.

1. **uljudbeni**. Čovjek je postao civilizirano biće kad je počeo pokapati svoje pokojnike. Ako te kosti počivaju u prvostolnoj crkvi više stoljeća, otkud našem naraštaju pravo i drskost da ih sad premješta?
2. **tradicijski**. Kršćani se od svojih početaka u Europi okupljaju na mjestima koja su ujedno i počivališta njihovih pokojnika (katakombe). Smrt je sastavni dio života, pa kosti ovih kršćana ne treba protjerati izvan Grada i tako posve ukloniti iz prostora kojim se kreću živi.
3. **teološki**. Vjernici su se i nakon prestanka progona nastavili ukapati na mjestima kulta, umjesto u katakombama – u crkvama, slijedeći misao sv. Pavla: „Više niste tuđinci ni pridošlice, nego sugrađani ste svetih i ukućani Božji. U Kristu je sva građevina povezana i raste u hram svet u Gospodinu. U njemu ste i vi ugrađeni u prebivalište Božje (*Efežanima* 2, 19-22).
4. **vjernički**. Te kosti za vjernike nisu pukakoštana tvar, „osteološki materijal“ kako ih se bešćutno naziva, nego ostatci ljudskih tijela koji čekaju uskrsnuće mrtvih, čija jeposljednja želja bila počivati pod nogama onih koji će se za njih baš tu moliti.
5. **antropološki**. Te ljudske kosti zavrjeđuju jednak tretman kao druge ljudske kosti iz Kapele svetih moći jer je i po jednima i drugima Katedrala mjesto budućega slavnoga uskrsnuća nakon tisućljetnoga počivanja tih kostiju u njoj.
6. **nasljednopravni**. To su ostatci tijela ljudi koji su oporučno, namjerno i izričito odabrali počivati baš u Katedrali. Prema građanskomu i kanonskomu pravu, nekada i danas, svakomu je dopušteno izabrati grobno mjesto u koje želi biti pokopan.
7. **kaznenopravni**. Riječ je o ljudskim ostatcima koje kazneno pravo štiti prijeteći kaznom do dvije godine zatvora zbog ometanja mira pokojnika, pa je nakon istraživanja nužnih za znanost, nužno uspostaviti prijašnje stanje i vratiti mir njihovim kostima.
8. **kanonskopravni**. Papa Lav Veliki utvrdio je 448. godine načelo: „Ne možemo u smrti držati zajedništvo s onima koji za života nisu bili u zajedništvu s nama.“ Zbog toga i poštovanja prava na slobodu savjesti i vjeroispovijesti i postoje odvojena groblja ili dijelovi groblja: katoličko, pravoslavno, židovsko, muslimansko i ateističko. Odbacivanje ovih kostiju u neku kosturnicu bila bi uskrata dužnoga obzira prema savjesti tih pokojnika.
9. **pertinencijski**. Među kostima se vjerojatno nalaze i kosti više dubrovačkih nadbiskupa koji su pokopani u katedrali, a za njih i suvremeno kanonsko pravo određuje da se imaju pokapati u katedrali.
10. **konzervatorski**. Povratak kostiju na mjesto njihova ukopa sastavni je dio suvremene teorije i prakse biološke zaštite kulturne baštine.
11. **zavičajni**. Od nastanka Grada sve do francuske okupacije crkve unutar mira bile su i dubrovački panteoni. Na tavanu Katedrale sada su privremeno odložene kosti brojnih starih Dubrovčana, vjernika i katolika, naših predaka, pa njihov premještaj doživljavam i kao čin nepoštovanja četvrte Božje zapovijedi.
12. **funkcionalni**. Jedna od stoljetnih funkcija katedrale bila je da bude i ukopno mjesto pa bi odnošenjem ovih kosti to izgubila. A baština bez funkcije propada i nestaje.
13. **logički**. Zašto bi u Kapeli svetih moći ostale sve moći svetaca i blaženika i u podzemlju katedrale ostale kosti nadbiskupa Gerardaiz 1131. godine (čiji grob Josip Stošić namjerno nije otvorio) i biskupa Severina Pernaka (pokopan u Katedralu 1997. godine), a sve ostale kosti bile uklonjene iz katedrale?
14. **muzeološki**. Buduća podzemna muzejska etaža treba se posjetiteljima predočiti što autentičnijom, pa umjesto da se kosti iz nje odnose, treba ih u njoj zadržati. Kao što je podzemlje bazilike Sv. Petra panteon papa, tako je i dubrovačka Katedrala mjesto koje će posjetitelji moći razgledati kao izvorno groblje, od kasne antike do danas.
15. **razmjerni**. Svako ograničenje prava mora biti razmjerno naravi potrebe za njegovim ograničenjem u pojedinom slučaju. Koji je opravdan, razuman, razmjeran razlog da se te ljudske kosti, koje imaju svako pravo počivati u katedrali, miče iz nje?

Zbog svega navedenoga ni arheolozi, ni konzervatori, ni patolozi nemaju pravo raspolaganja kostima pokojnih vjernika, nego uprava crkve kojoj su povjerili počivanje svojih tijela nakon smrti. No, ni crkvene vlasti nisu ovlaštene udovoljiti traženju konzervatora, ako ništa drugo, onda zbog poštovanja posljednje volje tih pokojnika.

Ovakav prijedlog konzervatorima nije ni pao na pamet dok su bili živi LukšaBeritić, Dubravka Beritić ili Ivica Žile.

S druge strane, u prilog prijenosu tih kosti na Boninovo ne vidim ni jedan jedini argument osim komoda, da se u južnom potkrovlju katedrale oslobodi prostor za obradu ostalih iskopina s kojima se već desetljećima kasni. Ako tko zna za još kakav razlog, pozivam ga da javno iznese.

Petar Marija Radelj

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (2)

Dvojbeno je postupanje s kostima

Uostalom, bio sam svjedokom da se braća (da ne govorim o bivšim i nevjenčanim suprugama) svađaju oko toga tko će i gdje sahraniti oca (muža) i tko ima veće zakonsko pravo na to! Na žalost, ni ukopi Mučenika s Dakse nisu bili pošteđeni ovakvih prijepora

Volim pročitati inicijative gospara Radelja premda sam, na žalost, naučio da je najviše što se može očekivati od države i javnosti to da mrzovoljno reagira kada se povremeno ubacuje pijesak u zupčanike birokracije. Jeste li svjesni kakvu temu otvarate? Čitavo to područje je **zakonska močvara**. Kada ljudske kosti prestaju biti tjelesni ostatak postupanje s kojim je regulirano zakonima (1. o državnim maticama, 2. o zdravstvenoj zaštiti, 3. o zaštiti od zaraznih bolesti, 4. o grobljima, 5. o kaznenom postupku, 6. kaznenim zakonom, 7. o istraživanju, uređenju i održavanju vojnih groblja, groblja žrtava Drugoga svjetskoga rata i poslijeratnog razdoblja, 8. o obilježavanju mjesta masovnih grobnica žrtava iz Domovinskoga rata) i pravilnicima (o načinu pregleda umrlih te utvrđivanja vremena i uzroka smrti, o prijevozu umrlih itd.) i postaju arheološki materijal/kulturno blago postupanje s kojim reguliraju drugi zakoni? I tko o tom odlučuje? Postupanje s kostima iz prošlih, ali i ovoga stoljeća u najmanju je ruku dvojbeno.

U ovom času imam u kutijama pohranjene hrpe kostiju iz srednjega vijeka (s raznih lokaliteta) kao i kostiju iz II. svjetskoga rata i poraća s kojima zapravo nitko ne zna što bi, a kamo li tko bi to i platio – ista je situacija i u drugim gradovima. Iskustvo mi govori da se grobnice nađene pri građevinskim radovima na manjim objektima niti ne prijavljuju (investitor bi trebao osigurati istraživanje) nego se zatrpavaju ili završavaju na smetlištu.

Naravno, ni situacija s nedavno umrlima nije bolja. Kakvi su propisi sad na snazi dovoljno govori (čega je malo tko svjestan) da trenutačno nije moguće u skladu sa zakonom umrijeti u specijalnoj bolnici. Utvrđivanje smrti različito je ustrojeno praktički u svakoj županiji, a uopće nema zakonske mogućnosti prijevoza umrlih u neretvanskom dijelu Županije radi obdukcije u Dubrovnik preko državne granice (i granice Europske unije). Da o brojnim drugim bizarnostima ne govorim. Primjerice, je li prijevoz umrlih komunalna ili komercijalna djelatnost? Na koji teritorij se odnose koncesije koje daje lokalna samouprava? I još puno toga uključujući i jesu li čekaonice i hodnici bolnice javno mjesto ili zdravstvena ustanova? Uostalom, bio sam svjedokom da se braća (da ne govorim o bivšim i nevjenčanim suprugama) svađaju oko toga tko će i gdje sahraniti oca (muža) i tko ima veće zakonsko pravo na to! Na žalost, ni ukopi Mučenika s Dakse nisu bili pošteđeni ovakvih prijepora. Stojim na raspolaganju svojim iskustvom.

dr. Igor Borić,
mrtvozornik, sudski vještak
i specijalist patološke anatomije

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (3)

Glas Dubrovčana o kostima iz katedrale

U javnu raspravu koja je potaknuta u prošlom broju Glasa Grada stiglo je više reakcija čitatelja, Dubrovčana iz Grada, Domovine i diljem svijeta i zaljubljenika u njega

„Davno je otvoreno pitanje etičnosti zadnje obnove Dubrovačke katedrale. O tom će suditi i budući naraštaji. Isto otvoreno pitanje dijeli i sudbina kostiju pokojnika koji su stoljećima sahranjivani u katedrali (tj. u sve tri katedrale). To je posebno mjesto ukopa gdje nije mogao završiti bilo tko. Biti pokopan u katedrali stvar je specifičnoga zavjeta. Mislim da je njegovo ispunjenje ili iznevjerenje – **etičko pitanje** za koje svjetovne institucije nisu mjerodavne; to je u djelokrugu crkvenih vlasti. U javnoj raspravi možemo o tom reći što mislimo, ali to ne može zamijeniti ovlast i odgovornost koju Biskup, ili ako treba, Sveta Stolica, ima u ovom slučaju. Inače, u „obnovi“ katedrale osamdesetih godina jako mi je zasmetalo što su te uznemirene kosti ubacivane u crne najlonske vreće za smeće; sjećam se da ih je bilo nepregledno mnoštvo – vjerojatno stotine. Jedni govore da su bačene u more negdje iza Lokruma zajedno sa šutom, drugi kažu da su pokopane na Boninovu. Osjećam da tu nešto **nije u redu**. Ono što sam tada kao srednjoškolac vidio daleko nadmašuje obujam nekoliko kartonskih kutija s kostima koje su sad u potkrovlju katedrale i u međuvremenu su se uglavnom raspale, a predmet su ove rasprave. Kakva god da bude konačna **odluka Crkve**, ona se mora poštovati jer će vjerodostojno odražavati učenje one iste Crkve koja je na tom mjestu gradila katedrale i upravo u njima vodila sprovode.“ (**Denis Vokić**)

Pogled na svetište ranosrednjovjekovne stolne crkve otkopane 1982. ispod pjevališta današnje katedrale. U prvom planu oltar, u sredini katedra, njoj sa strana zidana klupa za biskupovu pratnju, iznad freske, a u polukrugu iza - apsida romaničke katedrale. U katedrali su se stoljećima pokopavali nadbiskupi, kanonici i članovi raznih bratovština.

„Mislim da bi bilo **šteta** premjestiti kosti iz katedrale.“ (**Antun Koncul**)

„Smatram da kosti koje su pronađene u katedrali u njoj moraju i ostati.“ (dr. **Vesna Miović**)

„Uklanjanjem tih kosti iz njihova prvotnoga počivališta žestoko se krši prepoznavanje i priznavanje ondašnjega sistema i tradicije pokapanja. A time se obezvrjeđuje i dubrovačka sveta povijest. Ne vidim nikakva razloga da se svih 15 Radeljevih argumenata ne procijene kao kompletno valjani i vrijedeći, i da se kosti ne vrate tamo gdje su i bile. One pored svega mogu biti dodatni korisni i interesantni muzejski primjerak naše drage povijesti.

Mišljenja, stavovi i gledišta objavljena u rubrici Pisma čitatelja i reagiranja nisu stav Uredništva.

Ovu idejnu grešku treba ispraviti!“ (**Srđan Gjivoje**, New York)

„Mi doista nemamo nikakvo pravo izbacivati ničije kosti iz njihova počivališta, jer smo došli na njihovo stanište puno iza njih.“ (dr. **Ivo Lučić**, Zagreb)

„Moram primijetiti da su, u slučaju dubrovačke Katedrale, sami istraživači predvidjeli da ostatci pokojnika iskopanih ispod prostora same Katedrale ostanu, recimo to tako, okvirno na mjestu nalaza. Ne vidim zapravo u čemu je problem i komu smeta smještaj u kosturnici ispod poda katedrale. Dapače, dok ima još dovoljno vremena, javna rasprava mogla bi pridonijeti **boljem rješenju** ovoga problema. Što se tiče prostora ispod krovišta, tamo se nalazi iskopana pokretna arheološka građa koja, čini mi se, još uvijek nije došla do Arheološkoga muzeja i kao takva nije inventirana i onda nije pod zaštitom države. Voljela bih saznati što je s tim, tim više što sam inventirala veliki dio kamene građe iskopane ispod Katedrale koja se nalazila u Gospi od Karmena i dogovorila se s dr. Ivanom Mirnikom o upisu iskopanih novaca iz Katedrale u inventarnu knjigu dubrovačkoga Arheološkoga muzeja. Žao mi je da se u nas sve pretvara u velike probleme i to tamo gdje ih ne bi trebalo biti, a pogotovo kada je moguće postići kvalitetan dogovor.“ (**Romana Menalo**)

„Kamo s kostima onih koji su stoljećima pokapani u majci svih dubrovačkih crkava? Ako išta vrijedi moje mišljenje, onda ću reći da se potpuno slažem s Petrom Radeljom. To su kosti ‘naših starijeh’ koji su za nas svojevrsna svetinja. Ne bi bilo nimalo uputno kad bi se netko, bez obzira tko, prema njima odnosio kao prema nečemu što jednostavno treba ukloniti jer mu to smeta. To su kosti onih koji su **gradili i branili** ovaj Grad, pa i samu katedralu! Taj se problem postavljao mnogim drugima koji su ga rješavali na ljudski i kršćanski način sagradivši posebnu kosturnicu (osarij) unutar same crkve. Neka kosti naših pokojnih tu počivaju u miru Božjemu i našemu! Tako su htjeli oni i zato su, uostalom, skupo plaćali svoje mjesto u crkvi. To je njihova volja, njihov testament. Za nas svetinja! Mislim da tako razmišlja svaki normalan čovjek, kršćanin i Dubrovčanin koji je osjetljiv na neke vrjednote koje su uvijek bile prisutne u civiliziranom svijetu.“ (prof. dr. fr. **Stjepan Krasić**)

„Nezamislivo je da se kosti starih Dubrovčana premještaju ikamo drugamo. Držim da želju pokojnika o mjestu ukopa treba poštovati. Mjesto ukopa je sveta stvar svakoga pojedinca i ne pronalazim razlog zbog kojega se njihove kosti ne bi mogle smjestiti u grobnici ili sarkofagu u budućem muzeju. To bi bio izraz dubokoga poštovanja prema njima kao pojedincima i vjernicima, kao i prema kulturnom naslijeđu našega Grada. Nažalost smo svjedoci da sve češće u Dubrovniku dolazi do ‘privremenih’ rješenja upravo iz komoda i nepromišljanja pravoga stanja stvari.“ (**Minela Fulurija**)

„Zgražam se i na pomisao da se kosti iz katedrale izmjeste u zajedničku kosturnicu na Boninovo jer je to za njih neodgovarajuće mjesto. Takva ideja odgovornih neshvatljiv je **atak na kulturnu povijest** Grada. Te se kosti mora vratiti u sami prostor odakle su i izvučene, isključivo unutar katedrale. To je ljudski čin koji dugujemo tim predcima, ali i potomstvu. Svako drugo rješenje je neopravdano, nepromišljeno i neprofesionalno! Smještene s odgovarajućim obilježjem i utvrđenom starosti (što dugo očekujemo, a još se nije ni započelo!) one mogu biti dio nove i vjerodostojne turističke ponude.“ (**Mirjana Urban**)

„Arheološki radovi u dubrovačkoj katedrali doveli su do važnih otkrića u poznavanju starijih slojeva katedrale. Ti su nalazi vrijedni, ne samo za stručnu, nego i širu javnost, s tim da bi pristup njima trebao biti strogo nadziran i nenasilan za katedralni sklop. Nije dobro da nova uporabna vrijednost, koja bi trebala biti i lukrativna, našteti **kontinuitetu uporabe** počivališta Dubrovčana. Porazno je da projekti koji očito nisu bili dovoljno i na vrijeme definirani ugrožavaju ne samo kontinuitet uporabe grobnica nego i mir počivališta. Slučaj posmrtnih ostataka usporediv je s intervencijama u koru katedrale, jer su u oba slučaja prostori katedrale osiromašeni u kontinuitetu uporabe i stilske slojevitosti. Podupirem zamisao da se nedostojno smještene kosti – čije god one bile – vrate u izvorni prostor i da, zadovoljavajući pijetet, higijenske uvjete i komemorativnu vrijednost, budu predočene kao dio izlaganja o podzemlju katedrale. Znanstvena istraživanja o podrijetlu tih pokojnika pomogla bi tumačenju nalaza i prezentacijskim načelima podzemnoga prostora.“ (prof. dr. **Marko Špikić**, Zagreb)

Fotomontaža projekta projekta budućega podzemlja Katedrale, ovdje ispod Bunićeve poljane. Ima dovoljno mjesta da se negdje sagradi grobnica ili postavi sarkofag za sve kosti iskopane na tom prostoru. Ako se hoće.

„Razumijem zabrinutost u svezi pohrane ljudskih kostura. U arheologiji je bilo više rasprava o tome gdje i kako pohraniti iskopani ljudski osteološki materijal, ali se čini kako nije donesen nikakav konkretan zaključak na razine struke odnosno konzervatorskih odjela Ministarstva kulture. Iskreno želim da se nađe rješenje ovom našem zajedničkom problemu.“ (dr. **Tajana Sekelj Ivančan**, Arheološki muzej u Zagrebu)

„Inicijativu gospara Radelja mora poduprijeti svatko normalan, kulturan, bio kršćanin ili ne. Da crkva Gospe Velike nije pod „zaštitom“ konzervatora, Crkva bi trebala sama riješiti problem pohranjujući kosti u zajednički sarkofag, uz obred, blagoslov i molitvu. U svakom slučaju izmještati kosti bilo kamo je **barbarski čin** u službi turizma. Možda bi u kripti za buduće posjetitelje bio poželjniji aparat za sladoled ili kavicu? Od konzervatora se očekuje da budu u službi baštine, zadržavanja njezinih funkcija, a ne protiv! Kako je uopće moguće da u katedralnoj kripti još nije predviđeno mjesto za simboličan sarkofag?“ (mo. **Josip degl’ Ivellio**)

„Protiv sam preseljenja kostiju. Treba ih pohraniti u decentnu grobnicu s natpisom, koju bi oblikovao stručnjak-arhitekt u podzemnoj etaži katedrale.“ (dr. **Daniel Premerl**, Institut za povijest umjetnosti u Zagrebu).

PISMA / REAGIRANJA / PRIOPĆENJA

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (4)

Vratiti kosti kamo su s razlogom pokopane

Mislim da se potaknulo vrlo važno pitanje: „Zašto im smetaju kosti u katedrali?“ Uobičajena praksa bila bi da su arheolozi koji su istraživali nalazište dobili dozvolu i odluku gdje će nalazi (uključujući i ljudske ostatke) biti čuvani i pohranjeni. O tom se mora izjasniti ministarstvo koje je izdalo i dopuštenje za arheološka istraživanja

Ako je riječ o ostatcima pokopanima u kripte postojećih vjerskih objekata, problem je složeniji. Slažem se da su te kosti dio baštine u širem smislu i predmet pijeteta. Ako su kulturno dobro, kulturna baština ili arheološka baština, posve je neprimjereno seliti ih u kosturnicu na gradsko groblje.

To je jako važno razlikovati i ne izjednačavati pod svaku cijenu. Iako držim da se apsolutno svim ljudskim kosturnim ostatcima treba pristupati s poštovanjem i na moralno prihvatljiv način, postoje i razlike. Kosti, primjerice neandertalaca i nekih drugih prapovijesnih populacija iznimno su važan dokument vremena. Na njima je moguće saznati i proučavati puno toga, dapače spoznati i u bliskoj budućnosti proučavati i mnoga nova pitanja koja će pridonijeti ne samo znanosti i spoznajama o tim ljudima, nego i raznovrsno koristiti boljitku sadašnjih populacija. Tako proučavanje genoma neandertalaca omogućava uvid u razvoj bolesti, što ide u smjeru poboljšanja kvalitete medicine i medicinske skrbi suvremenih ljudi. Takve nalaze treba pohraniti pod određenim uvjetima i učiniti trajno dostupnim znanosti I skupine nalaza iz prapovijesnih i kasnijih razdoblja, antike i srednjega vijeka, važni su nalazi iz kojih je moguće puno naučiti. Ljudske kosturne ostatke i sav arheološki materijal pronađen tijekom istraživanja važno je pohraniti na za to odgovarajuća mjesta i pod odgovarajućim uvjetima. Time se stvara fundus koji će i u budućnosti omogućiti i osigurati nove znanstvene spoznaje.

No, ako nije poznat arheološki kontekst nalaza (primjerice doba kada su kosti došle u kriptu ili kad su zbog višestoljetne uporabe grobnica kosti izmiješane) odnos onoga što je moguće naučiti iz njih i nekih drugih, primjerice moralnih aspekata nije jednak prethodnim primjerima. Smatram da u tom slučaju kosti treba zbrinuti na odgovarajućem mjestu

Kosti koje su kroz dugo razdoblje bile pohranjene u crkvi, tamo su jednom došle s razlogom, pa ih, ako je to ikako moguće, treba i u buduće ondje položiti. U mnogim europskim, azijskim i afričkim crkvama imaju posebna mjesta gdje se takav ljudski kosturni materijal čuva i trajno pohranjuje. Kad postoji opravdan razlog znanstvenicima i stručnjacima valja omogućiti pristup njima, no to treba učiniti imajući u vidu i dužno poštovanje prema pokojnicima.

doc. dr. Ivor Janković, pomoćnik ravnatelja Instituta za antropologiju, Zagreb

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (5)

Kako to činu bogobojazni provincijalci

Poštovani gosparu Radelj!

Moram Vam najprije rijet da ste me oduševili javljanjem u Glasu Grada od 6. VI. i pokazali mi kako se voli naš grad i sve ono što se okolo njega vrti, oću rijet događa. Dakako, događa se puno tega samo što sve ne ide na dvor, pa onda kad nešto zalampa poput ovega, mnogi ostanu osupnuti i u čudu se pitaju: „Je li to moguće?“

Pa kakva to čejad koegzisti u i okolo grada? U što ti vjeruju? I boju li se ikoga i ičesa? Pokupit kosti u vreće i složit ih u kantun podsjetilo me na vreće stare malte ili kupine, šuta uz kontejnere od smeća uza magistralu. Nadam se da se sjećate onijeh silnijeh glava koje su nađene nakon Pola Pota, bile su uredno složene na vrpice premda je onaj koji ih je kazivo imo kost u nosu.

Mi u Platu doživjeli smo nešto slično pa ću Vam nakratko opisat kako smo mi polupismeni Župljani to učinjeli, apropos visoko učenijeh, ali punijeh sebe u Gradu. Lani smo obnavljali crkvu Svetoga Ivana Krstitelja u Platu (to je ona u brdu). Obnovu je pratila dubrovačka udruga zaštite starina, a radove vodio sin pok. Dane Lovrića iz Kupara. Prilikom dizanja unutrašnjih pločica od pečene gline, otvorila se mala rupa i otkrilo se, u crkvenomu brodu 25 grobnica i još dvije u apsidi.

Dakako, zazvalo se koga treba, a kosti smo pod rednijem brojom, svaku za sebe u posebnu škatulu upakirane, poslali u Split da se ustanovi staros i spol pokojnika i staros samoga groblja. To je i učinjeno te su po povratku na isti način pohranjene usred crkve uz oficaturu i odrješenje za mrtve našega duma i blagosov za žive.

Grobovi su bili osigurani kamenjem, a na njima je paljen oganj od maslinova hrečja da bi se osiguralo da ih zvijeri ne oskvrnu.

Po saznanju struke grebi potječu između 1320. i 1410. godine, kako mi je reko naš fabričjer. To mi dava za pravo ustvrdit da su i naši davno pokojni Plaćani čuli za „počivali u miru“. Stimani gosparu, pitam Vas, jesmo li postupili u redu i kako toka?

Para mi se da smo mi što ne živemo u gradu ostali zdravije pameti nego čeljad koja misli da su građani! Para da je impjegatima od starina sasvijem normalno izmiješat kosti, ukipat ih na kamion pa iskipat u zajedničku rupu, začeprjat malo i „finula Mare zavjet“. Ko tu ima glavu od badelja? Ko je pipun? Zbandan?

Dubrovački kraj od kad pamti za sebe nije čuo za veći divljaluk. Taki su zalutali i u vjeru i u crkvu. Dum Stanko ih je trebo išćerat iz crkve ili barem izves na dvor i zaključat im vratija. Sikur sam da bi u pametnoj zemji za ovo neko odgovaro, i to debelo. Bi li ovi isto postupili da su im tu kosti od potomaka? Da pretke više ne poštivaju to je svima jasno.

Da mi ih je sresti, rado bi im reko: „Kuku onemu ko prebire po tuđijem kostima!“ To me je naučijo moj pokojni nono Ivo Račić rečeni Ban.

Vaš Tonći Duplica iz Plata

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (6)

Proizvoljno zaključivanje i neupućenost autora

Zbog iznimno velike količine kostiju iz istraženih grobova, te namjere da se otkriveni nalazi ispod Katedrale neće zatrpavati, odlučeno je da će se sagraditi posebna kosturnica na Boninovu. Projekt izgradnje ove kosturnice financirao je 1985.g. Zavod za obnovu, a kosti su tamo pohranjene uz blagoslov Dubrovačke biskupije

S obzirom da je u predmetnom tekstu iznesen niz tvrdnji koji su očito rezultat proizvoljnog zaključivanja i neupućenosti autora, dužni smo, a u cilju ispravnog i potpunijeg informiranja javnosti, očitovati se kako slijedi:

Zbog iznimnih arheoloških otkrića ispod Katedrale i Bunićeve poljane, još za trajanja istraživanja (1981.-1988.) donesena je odluka o formiranju podzemnog muzejskog prostora koji će omogućiti dostupnost i prezentaciju nalaza, te su već tada u tu svrhu započeli pripremni radovi i izrada Idejnog projekta. Nositelj cijelog programa bio je Zavod za obnovu grada Dubrovnika, istraživanja je vodio Institut za povijest umjetnosti iz Zagreba, od 1983.g. u suradnji s Konzervatorskim odjelom u Dubrovniku. Krajem 80-ih završeni su osnovni građevinski radovi na uspostavljanju podzemnog prostora, a projekt je prekinut Domovinskim ratom. Sve aktivnosti koje se vezuju za ovu problematiku u posljednjih par godina, pogotovo od 2009.g. kada je konačno završen Idejni projekt, rezultat su napora više institucija da se obrada i valorizacija svih nalaza konačno privede kraju i prezentira javnosti, a u skladu sa smjernicama koje se zadali tadašnji istraživači.

Između ostalih vrijednih nalaza, u istraživanjima je otkriveno i groblje koje se kronološki može podijeliti u tri faze, vezane za sakralne građevine koje su se izmjenjivale na ovom prostoru. Prema dostupnoj dokumentaciji, istraženo je oko stotinjak grobova u koje je bilo ukopano preko 400 pokojnika. Naime, desetak grobnica je imalo funkciju kosturnica (u neke od njih bilo je ukopano između 50 i 80 pokojnika), što je uobičajena pojava od kasnog srednjeg vijeka, pogotovo u skučenim urbanim sredinama i na grobljima dugog vijeka trajanja. Zbog iznimno velike količine kostiju iz istraženih grobova, te namjere da se otkriveni nalazi ispod Katedrale neće zatrpavati, odlučeno je da će se sagraditi posebna kosturnica na Boninovu. Projekt izgradnje ove kosturnice financirao je 1985.g. Zavod za obnovu, a kosti su tamo pohranjene uz blagoslov Dubrovačke biskupije.

U kosturnicu na Boninovu prenesene su sve kosti (u više stotina vreća), uključujući i kosti crkvenih uglednika pokopanih u grobnicu nadbiskupa T.A. Scotti-ja (umro 1708.g.) u sakristiji. Izuzetak čini određeni broj sačuvanih grobnih cjelina koje su izdvojene za posebne znanstvene analize, te su zajedno sa svim pokretnim arheološkim nalazima na kraju istraživanja smještene u južno potkrovlje Katedrale s namjerom da se obrade kada se za to osiguraju uvjeti i financijska sredstva. Radi se isključivo o grobovima iz najstarije faze groblja koje se veže za prvu, tzv. bizantsku baziliku, a kriterij izbora bio je isključivo znanstveni.

Prema Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, kosti u arheološkim istraživanjima se također smatraju arheološkim nalazima, te sukladno pravilima struke, podliježu definiranoj metodologiji istraživanja i određenim analizama. No, unatoč tome, njihova znanstvena „upotreba“ kao i korištenje termina „osteološki materijal“ nimalo ne umanjuje poštovanje prema pokojnicima tj. svijest o tome da su kosti ipak prije svega, ostaci pokojnika. Upravo iz ovih razloga, kao i činjenice da se dio građe u potkrovlju, zbog dugotrajne pohrane nalazi u krajnje neprimjerenom stanju, Konzervatorski odjel traži od 2012.g. da se potrebne analize obave, te kosti konačno, dostojno sahrane. U potkrovlju je pohranjeno 40 vreća tj. 30 grobnih cjelina od kojih je iz navedenih razloga, samo 19 njih ostalo pogodno za daljnje analize.

Dakle, projekt uspostave podzemne muzejske etaže koji je zacrtan već 80-ih godina, nije predvidio vraćanje kostiju u podzemni prostor Katedrale, niti su za to uspostavljeni ikakvi uvjeti. Jedini grobovi koji su ostali sačuvani *in situ* u podzemlju su grob biskupa Gerarda i grob u arkosoliju, uzidani u južni zid bizantske bazilike koji ni nakon uređenja podzemlja neće biti dostupni široj javnosti, te ranosrednjovjekovni grobovi prislonjeni uz memoriju ispod Bunićeve poljane. Tako se prema trenutnom projektu čak i postojeća, već spomenuta grobnica u sakristiji prenamjenjuje u dio trase šetnice podzemnog prostora. Prema današnjoj usvojenoj metodologiji rada, te svim pravilima konzervatorske i arheološke struke, kosti pokojnika svakako treba vratiti na mjesto ukopa, no treba uzeti u obzir da su istraživanja obavljena prije 30 godina i da je u projektu odobrenom od nadležnih službi kao i od same Biskupije, prezentacija sakralne arhitekture uzeta kao prioritet. Ono na čemu treba raditi u budućnosti svakako je preispitivanje svih dosadašnjih odluka koje su pridonijele „desakralizaciji“ dubrovačke Katedrale, te u okviru suradnje njenog vlasnika i skrbnika (Dubrovačke biskupije), te svih institucija nadležnih u poslovima brige i zaštite kulturne baštine, pokušati pronaći trajno i kvalitetno rješenje.

Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Dubrovniku, pročelnica Žana Baća, prof.

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“(7)

Primijeniti današnja pravila struke

Očekujem da će se postupiti sukladno navedenim odredbama Etičkoga kodeksa arheologa koji u ovom slučaju obvezuje i konzervatore

Prof. Žana Baća u ime konzervatora priopćila je da je glavnina kostiju iz Gospe i Bunićeve poljane 1985. godine prevezena u posebnu kosturnicu na groblju Boninovo.

No, radi boljega razumijevanja ove složene tematike, kao arheologinja, smatram da je potrebno predočiti dokument poznat kao „**Vermillionski sporazum o ljudskim ostatcima**“ koji je prihvatio Svjetski arheološki kongres na zasjedanju u Vermillionu u Južnoj Dakoti (SAD) 1989. godine i proglasio ga sastavnim dijelom *Etičkoga kodeksa arheologa*.

On određuje kako slijedi:

„1. Poštovanje posmrtnih ostataka pokojnika bit će dano svima, bez obzira na podrijetlo, rasu, vjeroispovijest, državljanstvo, običaje i tradiciju.

2. Kad god je to moguće, razumno i zakonito, poštovat će se pokojnikove želje o raspolaganju kad su poznate ili se mogu razumno pretpostavljati.

3. Želja lokalne zajednice, pokojnikove rodbine ili skrbnika poštovat će se kad god je to moguće, razumno i zakonito.

4. Znanstvenoistraživačka vrijednost kosturnih, mumificiranih i drugih ljudskih ostataka (uključujući iskopine hominida) poštovat će se kad se pokaže da takva vrijednost postoji.

5. Dogovor o raspolaganju okamenjenim, kosturnim, mumificiranim i drugim ostatcima postići će se pregovorima na osnovi uzajamnoga poštovanja opravdane zabrinutosti zajednice o pravilnom raspolaganju njezinim predcima, kao i zakonitih očekivanja znanosti i naobrazbe.

6. Izričito priznavanje da su brige različitih etničkih skupina kao i znanosti – zakonite i da ih treba poštovati, omogućit će da se sklope i primjenjuju prihvatljivi sporazumi.“

Druga ključna isprava je „**Sporazum o prikazivanju ljudskih ostataka i posvećenih stvari**“ koji je prihvatio Svjetski arheološki kongres na zasjedanju u Osaki (Japan) u siječnju 2006. i proglasio ga sastavnim dijelom *Etičkoga kodeksa arheologa*. On glasi:

„Priznavajući načela prihvaćena Vermillionskim sporazumom, prikazivanje ljudskih ostataka i posvećenih stvari prepoznaje se kao osjetljivo pitanje. Čovječji ostatci uključuju bilo koje organske ostatke i povezanu tvar. Posvećene stvari su one koje su posebno važne zajednici. Prikazivanje znači predočavanje ljudskih ostataka ili posvećenih stvari bilo kojim sredstvom ili oblikom, bilo jednokratno ili tekuće, uključujući predstavljanje na skupovima ili u izdanjima. Zajednica može uključiti, ali nije ograničena na etničku, rasnu, vjeroispovijesnu, tradicionalnu ili starosjediteljsku skupinu ljudi.

Svjetski arheološki kongres ponavlja svoju predanost znanstvenim načelima proučavanja čovjekove prošlosti. Slažemo se da prikazivanje ljudskih ostataka ili posvećenih stvari može poslužiti osvjetljavanju naše zajedničke čovječnosti. Kao arheolozi, vjerujemo da je valjana znanost vođena etičkim načelima i da naš rad mora uključivati savjetovanje i suradnju sa zajednicama. Članovi vijeća Svjetskoga arheološkoga kongresa pristaju pomoći u uspostavi veza s pogođenim zajednicama.

Svaka osoba ili ustanova koja razmatra prikazivanje takvih predmeta ili koja to već čini treba uzeti u obzir sljedeća načela:

1. Treba dobiti dopuštenje od zajednice koje se to tiče.

2. Ako dopuštenje bude uskraćeno, ta je odluka konačna i mora se poštovati.

3. Ako dopuštenje bude dano, u cijelosti treba udovoljiti svim uvjetima pod kojima je ono dano.

4. Sve prikazivanje treba biti kulturološki prikladno.

5. Dopuštenje se može u svako doba povući ili promijeniti i takve odluke treba poštovati.

6. Redovito savjetovanje sa zajednicom koje se to tiče treba osigurati da prikaz ostane kulturološki prikladan.“

Javna je rasprava dovela do promjene stajališta

Prof. Žana Baća u Glasu Grada od 20. VI. 2014. priznaje: „Prema današnjoj usvojenoj metodologiji rada, te svim pravilima konzervatorske i arheološke struke, kosti pokojnika svakako treba vratiti na mjesto ukopa“. Kao arheologinja potpuno se slažem i očekujem da se tako i postupi. No, čini se da taj obrat treba zahvaliti upravo javnoj raspravi koju je, srećom na vrijeme, potaknuo Petar Marija Radelj. Da nje nije bilo, u Konzervatorskom bi se odjelu ostalo pri shvaćanju da je „[osteološki] materijal dovoljno pohraniti u nove plastične vreće te u dogovoru s nadležnom službom pohraniti u kosturnicu na Boninovu u kojoj se već nalaze kosti s ovih istraživanja“ (prema aktu Konzervatorskoga odjela u Dubrovniku iz 2012.). Ovako, neka se razmotre razne mogućnosti gradnje kosturnice na prostoru ispod Katedrale i Bunićeve poljane kao i promjena projekta, što ne će biti neka posebna novost u radu Zavoda za obnovu Dubrovnika jer su se projekti i ranije dorađivali iz raznoraznih razloga. A ovaj je itekako relevantan.

Smatram još da je od ključne važnosti poslati kosti odabrane za analizu u Zagreb i obaviti obradu kompletne arheološke građe otkrivene tijekom istraživanja, čime će se doći do dodatnih znanstvenih spoznaja potrebnih za kvalitetno predstavljanje ovoga jedinstvenoga višeslojnoga arheološkoga lokaliteta u središtu Dubrovnika.

I da na kraju zaključim, očekujem da će postupiti sukladno navedenim odredbama Etičkoga kodeksa arheologa koji u ovom slučaju obvezuje i konzervatore.

Romana Menalo, prof.,
muzejska savjetnica u miru

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (8)

Izostaju znakovi poštovanja

Nadam se da u Dubrovniku ima pozvanijih od mene koji su spremni javno riječ nešto o ovom slučaju. Moja upućenost je na razini javne informiranosti, ali što se tiče zemnih ostataka pokojnika iz grobova dubrovačke katedrale svakomu tko zdravorazumski razmišlja jasno je da tu nije riječ o „osteološkom materijalu“ ili „arheološkim nalazima“ nego o posmrtnim ostatcima osoba s imenom i prezimenom, osoba koja su bile identitet Grada u svoje vrijeme i vjerojatno Grad i katedralu na neki način zadužile, i prema njima bi se trebalo tako odnositi.

Kršćansko i općeljudsko civilizacijsko stajalište prema grobljima, odnosno pokojnicima vrlo je jasno: u grobove se ne dira! U slučaju krajnje nužde, jasno predočene odgovornima i svima zainteresiranima, grobovi se mogu preurediti pa čak i izmjestiti na dostojanstvenije mjesto, ali razlozi moraju biti jasni, opravdani, razmjerni potrebi ili prijetnji u odnosu na osnovni zahtjev da posmrtni ostatci trebaju ostati tamo gdje su pokopani.

U svakom slučaju prema njima se treba odnositi s poštovanjem. Najprije nastojati poštovati prvotni zahtjev – ostaviti pokojnikovo tijelo tamo gdje počiva, i samo u slučaju krajnje potrebe premjestiti ga na neko drugo dostojanstveno mjesto i jasno ga obilježiti.

don Milenko Krešić, doktor povijesnih znanosti, predavač kolegija Kršćanska arheologija, katedralni župnik u Trebinju

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (9)

Promijeniti projekt, a ne vječno počivalište

Naime, bit arheologije je rekonstrukcija života, a kako povratne informacije ni prezentacije nema, osiromašeni smo i prikraćeni te imam pravo pitati je li opravdan cilj toga iskapanja?

Hvala gospođi Žani Baća što je (*Glas Grada*, br. 483, str. 5) objavila da je u potkrovlju stolne crkve pohranjeno 40 (a ne samo 37) vreća s ljudskim kostima, a posebno što im je otkrila starost, da su to kosti iz doba prve crkve na tom mjestu. To znači da govorimo o prijenosu ili ostanku u Gospi kostiju Dubrovčana ondje pokopanih između 550. i 1132. godine, o izgonu ili smiraju kostiju ne jednoga od naraštaja nego utemeljitelja našega Grada!

Ako bi se te kosti maknulo, do kraja bi se izbrisali dokazi postojanja groblja i jedna od funkcija koju je matica Biskupije i kulturno dobro – tri katedrale građene na istom mjestu – imala u kontinuitetu punih 14 stoljeća. Kako su konzervatori ikad mogli tako nešto predlagati?!

Raduje me da je Ministarstvo kulture sada spremno preispitati svoje prethodne pogrješne odluke i poslušati glas javnosti i struka koje se jednodušno protive utapanju tih kostiju u bilo kakvoj kosturnici na Boninovu. Iako Pročelnica tvrdi da sam u tekstu od 6. lipnja 2014. (*Glas Grada*, br. 481, str. 5) proizvoljno zaključivao, nije navela koji je moj zaključak netočan. Također, u očitovanju nije dovela u pitanje ni jedan od 15 razloga (antropološki, funkcionalni, kanonskopravni, kaznenopravni, konzervatorski, logički, muzeološki, nasljednopravni, pertinencijski, razmjerni, teološki, tradicijski, uljudbeni, vjernički i zavičajni) da se kosti iz nalazišta ispod i oko Gospe Velike tamo i trajno pohrane.

Profesorica Baća uključila se u javnu raspravu i navela, kako razumijem, dva razloga da se na Boninovo prenesu i preostale kosti iz glavne dubrovačke crkve:

1. Extra omnes! (Van svi pokojnici iz katedrale) jer da je to „u skladu sa smjernicama koje su zadali tadašnji istraživači“, da je tako „odlučeno“ i to „prije 30 godina“ (u doba jugoslavenske komunističke vladavine) te da bi se na taj način i s 42 vreće kostiju koje su zaostale u potkuplju Gospe, postupilo kao i s „više stotina vreća“ već prevezenih na gradsko groblje. Pročelnica je sama opovrgnula taj razlog priznajući: „Prema današnjoj usvojenoj metodologiji rada, te svim pravilima konzervatorske i arheološke struke, kosti pokojnika svakako treba vratiti na mjesto ukopa.“

2. Pušti me stat! jer da u postojećem podzemlju Katedrale i Bunićeve poljane nema prostora za sahranu kostiju, budući da je „u projektu odobrenom od nadležnih službi prezentacija sakralne arhitekture uzeta kao prioritet“, pa „projekt uspostave podzemne muzejske etaže koji je zacrtan već 80-ih godina, nije predvidio vraćanje kostiju u podzemni prostor Katedrale, niti su za to uspostavljeni ikakvi uvjeti“. To samo znači da je odnos do sada bio neprimjeren, pristup nesveobuhvatan i da projekt nije dobar. Njega treba promijeniti, a ne premještati kosti.

Apeliram na Ministarstvo kulture, Zavod za obnovu i vlasnike nekretnine (Gradsku župu i Grad Dubrovnik) da u prostoru arheološkoga nalazišta predvide spomen-grobnicu za kosti destrigane u potkrovlje katedrale i negdje na gradsko groblje.

Ponovno pozivam Grad Dubrovnik i Društvo prijatelja dubrovačke starine da žurno osiguraju novac za spas tih kostiju od daljnjega propadanja i trajan spokoj na mjestu tisućljetnoga počivanja.

Glavni brod kasnoantičke crkve pokriven je dragocjenim nalazima po kojima se zbog osjetljivosti i trošnosti ne će moći hodati. Projektom prezentacije podzemlja dubrovačke Katedrale i Bunićeve poljane iz 2011. predviđena je uspostava povišene šetnice za prolaz posjetitelja. Ništa ne priječi da se projekt dopuni decentnom kosturnicom s natpisom da tu počivaju kršćani i osnivači Grada.

Informacije na sunce

Zakon o pravu na pristup informacijama (čl. 10. st. 1.) obvezuje tijela javne vlasti (a to su i: Ministarstvo kulture, Grad Dubrovnik i Zavod za obnovu Dubrovnika) na proaktivnu objavu informacija. Zato na svojim internetskim stranicama moraju na lako pretraživ način činiti dostupnima potpune i točne informacije koji se odnose na njihovo područje rada. U tu svrhu Zakon nalaže da redovito objavljuju sve isprave koje posjeduju (izvješća, natječaje, opće akte, planove, priopćenja za javnost, programe, proračun, strategije, upute, ustroj i kontakte, vijesti, zaključke, zapisnike, završni račun). Bez toga rad javne uprave – nije javan. Rad javnih službi mora biti obasjan pristupačnošću javnosti. Amerikanci su 1976. godine svoj zakon o tom pučki razumljivo nazvali „o stavljanju vlasti na sunce“ (pod sunčevo sijanje, *Government in the Sunshine Act*).

Prema *Pravilniku o arheološkim istraživanjima* (čl. 16. st. 2.), Ministarstvo kulture dužno je objaviti skraćeno stručno izvješće o svakom provedenom arheološkom istraživanju. Iz njega bismo morali moći doznati koliko je točno grobova (zemljanih) i grobnica (zidanih) otkriveno, koliko kostura prema broju lubanja i bedrenih kostiju iskopano, u svakoj od tri faze postojanja groblja ispod Katedrale i Bunićeve poljane, na prostoru koji sadržava tragove čovjekova boravka u zadnjih 2200 godina. Da je u ekipi bio patolog ili antropolog, svakoj se lubanji odmah moglo odrediti spol i približnu starost. Tim smo izvješćem svi morali biti obaviješteni što se čini s kostima naših predaka.

Ministarstvo kulture i njegov Konzervatorski odjel do danas nisu udovoljili toj obvezi. Krše zakon. Tako je nakon terenskoga istraživanja Katedrale do danas izostala cjelovita znanstvena obrada svih nalaza i to je glavni uzrok loše obaviještenosti javnosti.

Tako je ujedno iznevjerena svrha provedenih istraživanja. Naime, bit arheologije je rekonstrukcija života, a kako povratne informacije ni prezentacije nema, osiromašeni smo i prikraćeni te imam pravo pitati je li opravdan cilj toga iskapanja?

Petar Marija Radelj

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (10)

Izgubljeni trag

Službeni odgovor nas neupućene nije ničem podučio, osim što nam se „prodaje“ nešto nedokazano i nedokumentirano kao istina

Zainteresirana službenim očitovanjem Uprave za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorskoga odjela u Dubrovniku (*Glas Grada* od 20. VI.), tj. navodom o postojanju posebne kosturnice koju je 1985. financirao Zavod za obnovu Dubrovnika na Katoličkom groblju Boninovo, o kojoj nisam imala pojma, potražila sam to „mjesto“ zahvaljujući djelatnicima Pogrebnoga poduzeća Boninovo. Konzervatorski je odjel izrijekom priopćio: *„Zbog iznimno velike količine kostiju iz istraženih grobova, te namjere da se otkriveni nalazi ispod Katedrale neće zatrpavati, odlučeno je da će se sagraditi posebna kosturnica na Boninovu. Projekt izgradnje ove kosturnice financirao je 1985.g. Zavod za obnovu, a kosti su tamo pohranjene uz blagoslov Dubrovačke biskupije.“*.

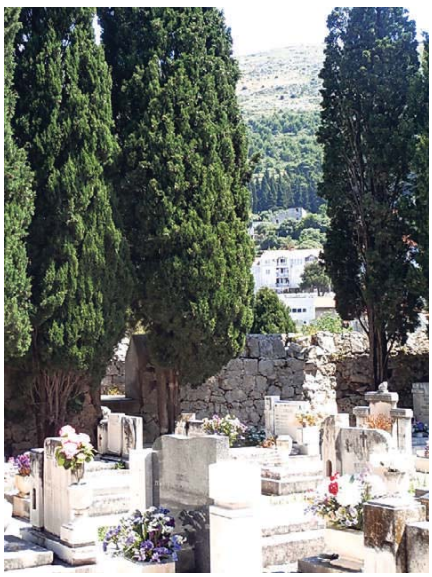

Pogled s druge zajedničke kosturnice prema zgradi Sedam smrtnih grijeha.

No, takve grobnice – kosturnice nema, barem o njoj ništa ne znaju službene osobe *Boninovo* d.o.o., *pogrebnoga* poduzeća za obavljanje *pogrebnih* usluga Dubrovnik.

Jedini trag koji upućuje da su posmrtni ostaci iz dubrovačke Katedrale dovezeni na ovo groblje je zabilježeni nalog i naručitelj, naznačeni datum i sat prijenosa. U Knjigu narudžbi Pogrebno Boninovo je kao narudžbu broj 259/85, od naručitelja Zavoda za obnovu Dubrovnik zaprimilo i provelo nalog: „Preuzimanje kosti u ponedjeljak 8. IV. 85. u 9 h“. Za obavljeni posao groblje je naručitelju ispostavilo račun broj 302/85.

Obišla sam sve tri postojeće zajedničke kosturnice Groblja i ni na jednoj nema naznake bilo koje posebnosti ili spomena Zavoda za obnovu Dubrovnik, istina, niti drugih znamenja, pismena, natpisa osim križa, ali samo na dvije od njih tri.

Dakle, prva grobnica-kosturnica je odmah na platou kapelice Sv. Križa istočno od ulaznih vrata, koja se, kako je, rečeno nikad ne otvara, a svatko tko posjećuje Groblje za Svisvete može je prepoznati po brojnim lampionima oko i uz nju. Vjeruje se da je sagrađena kad i Groblje, točnije grobljanska kapelica u 19. st.

Oko druge zajedničke kosturnice ima desetak kamenica prenesenih s prekopanih grobova.

Druga grobnica-kosturnica je teško primjetljiva, tako da je bez putokaza teško pronaći. Za doći do nje potrebno je uz spomenutu kapelicu produžiti prema istoku spuštajući se niz nekoliko skalina na grobnu etažu djelomično smještenu ispod parcele novoga groblja poginulih branitelja i njezina nastavka. Tek kad se prođe više od polovice zemljane staze između grobnica, a kad ste točno upućeni, moguće je na sjeverozapadnoj strani te parcele jedva uočiti usko stepenište, između dva bora. Grobnica-kosturnica je uzdignuta oko 3 m iznad parcele. Zid koji je omeđuje je bunja. Kosturnica je na posebnom platou približno 15 m2 površine. Kosturnica ima kraću kamenu ploču s križem.

Treća zajednička kosturnica ima željezni poklopac i nema križa.

Treća kosturnica nalazi se na najnižem platou groblja Boninovo. Do nje se dolazi spuštanjem niz desetak stepenica, zaobilazeći kapelicu, grobarsku garderobu – ured, pribor za održavanje groblja s pipom za vodu. Da bi se došlo k njoj treba proći istočno cijelu donju parcelu, jer se nalazi na samom kraju grobnoga (grubo ožbukanoga) zida. Njezina posebnost su zahrđana željezna vrata. Spomenuto je kako je lokot koji je imala do poslije 1986. uklonjen pilom, jer službenici nisu imali ključ.

Kao rođena Dubrovkinja želim podijeliti ove spoznaje kao fakte, jer oni to jesu. Pogrebno Boninovo ne zna gdje su prije punih 29 godina pokopane kosti iz bazilike i drugih nalaza iz i iza Katedrale. O posebnoj ili četvrtoj kosturnici, koja bi prema službenoj izjavi kao **„uputi neupućenima“** trebala postojati, djelatnici Pogrebnoga ništa ne znaju. Kosturnice nemaju službenu oznaku (broj, naziv) i nitko za njih ne plaća niti se skrbi osim Groblja Boninovo. U zadnje dvije opisane kosturnice vrlo često se odlažu posmrtni ostaci mnogih prodanih grobova.

Treća etaža (istočno od glavnoga puta kapelici) sagrađena je tek u drugoj polovici 90-tih, na mjestu nekadašnjih zemljanih grobova. Dio posmrtnih ostataka s toga mjesta pokopa, također je u jednoj od njih.

I da završim, jer sam se suglasila s pitanjima gospara Radelja, a službeni odgovor **nas neupućene nije ničem podučio**, osim što nam se **„prodaje“** nešto nedokazano i nedokumentirano **kao istina.**

Teško mi je vjerovati da je jedan idejni projekt povezan s troslojnom katoličkom katedralom (bazilikom) rađen 19 godina: *„Krajem 80-ih završeni su osnovni građevinski radovi na uspostavljanju podzemnog prostora, a **projekt je prekinut Domovinskim ratom**. Sve aktivnosti koje se vezuju za ovu problematiku u posljednjih par godina, pogotovo od **2009.g. kada je konačno završen Idejni projekt**, rezultat su napora više institucija da se obrada i valorizacija svih nalaza konačno privede kraju i prezentira javnosti, a u skladu sa smjernicama koje se zadali tadašnji istraživači.“*

Idejni projekt se počeo raditi u jednoj, a završio (kako piše, 2009.) u drugoj državi. Idejni i izvedbeni projekti su dva različita dokumenta, jer idejni projekt je najčešće samo ideja, koja se nakon razmatranja, ocjena i procjena modificira sukladno običajima, potrebama, zahtjevima i različitim primjedbama u koje smo trebali imati uvida. Katedrala je dobro svih nas, a posmrtni ostaci iz nje su naši predci.

I na kraju, što će se učiniti s preostalim posmrtnim ostacima koji čekaju na analizu (prema službenoj izjavi, najmanje od 1985. do danas)? Ovi prethodni, čini se, izgubljeni su za sva vremena.

Napisala i snimila
Mirjana Urban

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (11)

Repatrijacija ljudskih ostataka i ljudska prava

Uklanjanje ljudskih ostataka iz grobova i drugih mjesta ukopa smatra se vrlo uvrjedljivim, ostavlja dubok osjećaj nepravde zbog načina na koji su oni uklonjeni iz njihovih počivališta te je štetan za dobrobit cijele zajednice

Problem koji imate s ljudskim ostatcima u Dubrovniku podsjeća me na prijepor u Velikoj Britaniji o tom gdje treba pokopati ostatke kralja Rikarda III. (1452.-1485.) iz vladarske loze Plantagenet (njoj je pripadao i legendarni darivatelj dubrovačke katedrale Rikard I. Lavljega Srca), koji su otkriveni u rujnu 2012. na parkiralištu u Leicesteru. Sveučilište u Leicesteru, koje ga je otkopalo, želi da bude pokopan u Leicesterskoj katedrali, a Savez Plantagenet da mu kosti budu položene u katedrali u Yorku jer je Rikard III. imao najuže veze s Yorkom. Slučaj je završio na Visokom sudu koji je 23. svibnja 2014. presudio da Sveučilište u Leicesteru treba pokopati kraljeve posmrtne ostatke u Leicesterskoj katedrali. Ponovni je ukop predviđen u proljeće 2015.

Važan element u vjerovanjima i kulturi većine naroda jest da ostatke njihovih mrtvih treba poštovati i s njima odgovarajuće postupati. U većini kultura polaganje mrtvaca obavlja se uz sprovodni obred, ljudski i dostojanstveno. U mnogim religijama duše ili duhovi preminulih i dalje žive, a običaj pokapanja oblikovan je tako da umrlima olakša prelazak u zagrobni život. Repatrijacija čovječjih ostataka nije samo duhovna potreba, nego je isto tako bitna za očuvanje kulture i načina života tih ljudi. Mnogim je starosjediteljima odnos prema predcima dio njihovih vjerskih uvjerenja. Uklanjanje ljudskih ostataka iz grobova i drugih mjesta ukopa smatra se vrlo uvrjedljivim, ostavlja dubok osjećaj nepravde zbog načina na koji su oni uklonjeni iz njihovih počivališta te je štetan za dobrobit cijele zajednice. Stoga je njihov povratak na mjesto pokopa način ispravljanja počinjene nepravde i početak zacjeljivanja.

Većina religija uči da čovjek ima dušu ili duh koji živi nakon smrti i koji treba pokoj. Neke kulture i vjeroispovijesti pridaju osobitu važnost načinu postupanja s beživotnim ljudskim tijelom. Propust da se poštuje i pravilno odnosi prema truplu u skladu s predajama pokojnikove kulture ili vjeroispovijesti smatra se trajnim kršenjem pokojnikovih prava.

No, što se pravnoga sustava tiče, pojam ljudskih prava namijenjen je osnovnim pravima i slobodama živih. Ipak, iako se za pokojne ne može reći da imaju ljudska prava, način na koji se postupa s ostatcima umrlih može utjecati na ljudska prava živih. Pojam žrtve nedvojbeno može uključivati ne samo bliske srodnike nego i starosjeditelje koji mogu biti pogođeni kršenjem zajamčenih ljudskih prava. Predstavnici takvih skupina mogu imati status žrtve u postupku zbog kršenja ljudskih prava. Oni mogu tvrditi da je nastavljanje zadržavanja čovječjih ostataka pogrješno.

Odbijanje povratka ljudskih ostataka starosjeditelja može dovesti do primjene članka 3. europske *Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* iz 1950. godine (zaštita od nečovječnoga ili ponižavajućega postupanja). Zabrana zlostavljanja je apsolutna, ne dopušta nikakva odstupanja. Međutim, razina poniženja ili obezvrjeđivanja mora postići određeni stupanj težine da bi bila riječ o kršenju toga prava. Što točno tvori nečovječno ili ponižavajuće postupanje prosuđuje se prema mjerilima onih koji trpe od takvoga postupanja.

Pravo na poštovanje obiteljskoga i privatnoga života zajamčeno člankom 8. *Konvencije* uključuje zaštitu načina života starosjeditelja, pa i zahtjev da se poštuju njihove tradicije kad je riječ o raspolaganju ostatcima njihovih pokojnika. Ustaljena je praksa Europskoga suda za ljudska prava da je pojedinčevo pravo odabrati mjesto i utvrditi način i oblik ukopa u djelokrugu prava na poštovanje privatnoga života. Ometanje toga prava bilo bi opravdano samo ako ima zakonitu svrhu, ako je nužno i razmjerno.

Duboko usađeno vjerovanje starosjeditelja u pogledu raspolaganja ostatcima njihovih umrlih predstavlja očitovanje njihove vjeroispovijesti i vjerovanja zajamčeno člankom 9. *Konvencije*. To pravo obuhvaća slobodu da se vlastita vjeroispovijest ili uvjerenje očituje pojedinačno ili zajedno s drugima, javno i privatno, bogoštovljem, obavljanjem obreda, prakticiranjem i poučavanjem. Odbijanje vraćanja čovječjih ostataka „doma“ može kršiti članak 9., osim ako je to opravdano zbog javnoga interesa, nužno i razmjerno. Svaki slučaj treba meritorno razmotriti i odvagnuti pravo starosjeditelja na povratak ljudskih ostataka u odnosu na javni interes kojem bi služilo njihovo zadržavanje.

Zaštita od diskriminacije zajamčena člankom 14. *Konvencije* nije samostojna. Ona dolazi u obzir u odnosu na uživanje drugih zajamčenih prava i sloboda. Diskriminacija iziskuje da se drukčije postupa s osobama u sličnim ili sličnoznačnim položajima. Budući da se povoljnije postupa s rodbinom osoba koje su umrle u bolnici u pogledu zbrinjavanja čovječjih organa i tkiva, u usporedbi s ograničavajućim i nerazumijevajućim stajalištem nekih kulturoloških ustanova kad je u pitanju zadržavanje ljudskih ostataka pod njihovim nadzorom, to zadržavanje (neomogućavanje pokopa) postaje diskriminacija.

S obzirom na široko tumačenje pojma imovine iz članka 1. *Prvoga protokola uz Konvenciju*, pravo na povrat posmrtnih ostataka moglo bi predstavljati posjed, a odbijanje da se ostatci vrate kršiti pravo na mirno uživanje imovine. Ustanova bi trebala pokazati da je zadržavanje ostataka u javnom interesu i razmjerno (britansko Ministarstvo kulture, medija i sporta, *The Report of the Working Group on Human Remains*, 2003.).

Kevin Chamberlain, odvjetnik, stručnjak za međunarodno pravo, ljudska prava i pravo u kulturi; Kingswood, Surrey, UK

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TR

Očuvati grobove zb

Ako u Kneževu dvoru trebamo zamišljati prošlost Republike u njezinoj snazi i životnosti, tada grobove ispod prvostolnice treba čuvati kako zbog pijeteta tako i zbog kontinuiteta vrjednovanja

Ako tekst gospođe Baće(*Glas Grada*, 483, 20.6.2014., str. 5) donosi korektne i istinite podatke o zbivanjima prije trideset godina, tada dijelom i razumijem stajališta konzervatora, koji su se odlučili poštovati neke odluke ili koncepte zacrtane prije Domovinskoga rata.

Ključno je ipak pitanje što o zahvatima na katedrali iz toga vremena misli u međuvremenu razvijena javnost (vjernička, građanska i stručna), konačno i župa. Moje je mišljenje u svakom slučaju nepromijenjeno: držim da su radovi 1980-ih godina doveli do osiromašenja katedrale, kako uklanjanjem legitimnih slojeva nastalih u 19. i

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (12)

Bez grobišta nestaje i uljudba

Duboko sam zabrinuta zbog nastojanja onih koji bi trebali štititi kulturu kontinuiteta i poštovanja prema našim pokojnicima, da poput nepoželjnoga viška na neko odlagalište daleko izvan mjesta pokopa zapravo izbace kosti pronađene na bilo kojem lokalitetu

Početak pretpovijesne uljudbe u arheologiji pratimo i prema pojavi prvih pokopališta. Čak tisućama godina prije nego su zaživjele prve urbane kulture, čovjek je počeo pokapati svoje mrtve na za to određenim mjestima, koja su okolnom stanovništvu bila i svojevrsna središta poštovanja predaka, pa time i proslave trajanja svoje živuće zajednice. Osjećaj kontinuiteta je, tako, prvi temelj kulture. Čak i vjerojatno najinteligentnija životinja, slon, desetljećima nakon smrti bližnjega obilazi njegove kosti prigodom svakoga prolaska uz njegovo počivalište, prebire po tim kostima i očito tuguje, sjećajući se...

Kultura grobova je kultura sjećanja, a bez sjećanja nestaje i uljudbe. I što učiniti kada dođu, kao danas, u nas i drugdje, ta poslovična „nova vremena“, kada nestaje poštovanja prema i živima i mrtvima, kada nestaje kontinuiteta grobišta...? Treba li uopće pružiti taj uzaludni, nemoćni, tek verbalni otpor?! Ima li od toga ikakve koristi ako nema i političke snage?! Pa ipak, ako je otpor nemoćnih, koji se služe samo riječima, doista i nemoćan dok je usamljen, možda mnogo upornih riječi s mnogo strana može stvoriti i stvarnu snagu, kojom se mogu zaštititi (i) grobišta naših starih... kojem god središtu i strani svijeta se oni bili okretali radi upućivanja svoje molitve.

Kao diplomirani arheolog, ali i kao Židovka, a prije svega kao osoba koja njeguje poštovanje prema živima i mrtvima, kako ga i Talmud propisuje, duboko sam zabrinuta zbog nastojanja onih koji bi trebali štititi kulturu kontinuiteta i poštovanja prema našim pokojnicima, da poput nepoželjnoga viška na neko odlagalište daleko izvan mjesta pokopa zapravo izbace kosti pronađene na bilo kojem lokalitetu na koji su s poštovanjem sahranjene dok su još bile tijelo nekomu bliskoga pokojnika.

Jer, pitam se, što će tada uskoro ostati i od Židovskoga groblja u Dubrovniku. Židovska groblja svuda su u Hrvatskoj pregažena „novim vremenima“, koja su počela 1941., nastavila se 1945., a nalaze svoj kontinuitet i danas, s manje ili više uspjeha (srećom najčešće manje). Zar će u novoj navali na grobišta predaka uskoro pasti i to groblje u kojemu su kosti starih židovskih gospara i njihovih bližnjih, čija imena su dragocjen spomen na dubrovačku starinu?

Julija Koš, Zagreb

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (13)

Analiza, predočena građanstvu, natpis tko je tu pokopan

U rješavanje tih problema uvijek treba uključiti lokalnu zajednicu, Crkvu i mjerodavne institucije, ali i vlasnika kulturnoga dobra koji ima u ključnu ulogu u odlučivanju

Pitanje pohrane kostiju naših pokojnih uvijek je važno pitanje preko kojega se nikako ne može samo tako prijeći. Kosti iz dubrovačke katedrale svjedok su funkcije koju je ta prvostolna crkva imala stoljećima, dio su baštine u širem smislu i predmet pijeteta.

Prema ljudskim ostatcima treba postupati tako da se poštuju, ako je ikako moguće, najviši standardi. Svjestan sam da to nije uvijek moguće jer je to vrlo često u svezi s materijalnim mogućnostima. Važno je da postoji dobra volja! Treba odrediti pravu mjeru!

Uobičajena praksa u hrvatskoj arheologiji je da se, ako je ikako moguće, kosti pohrane na mjestu događaja, a ako to nije moguće treba osigurati posebno prikladno mjesto drugdje. Vrlo često je to mjesno groblje, ali tada se očekuje da se to mjesto posebno obilježi i da se označi da su tu pokopani oni koji su ekshumirani s toga i toga mjesta i još ponešto o njima.

U dugogodišnjoj praksi nekoliko sam se puta susretao s tom poteškoćom i nikad nije bilo lako odlučiti. Najčešće nije bilo mjesta da se kosti pohrane u blizini mjesta gdje su iskopane. Bilo je više puta bilo prijedloga da se kosti izlože, no, to mi uvijek činilo podosta dvojbeno nisam siguran da je etičnije od ponovne pohrane, uz obvezatan kršćanski obred, pa makar i na dislociranoj lokaciji, gdje će u miru počivati.

Jedan od najboljih primjera u mojoj praksi kad nije bilo moguće kosti vratiti na mjesto jest ono u Đakovu kad je zbog gradnje poslovnoga centra trebalo premjestiti cijelo groblje, više stotina grobova. Nakon što je na njima napravljena iscrpna analiza, koja je predočena građanstvu, sve su kosti pohranjene u grobnici koja se nalazi na jednoj od najboljih točaka na Đakovačkom groblju, nedaleko od središnjega križa. Tabla svjedoči tko je tu pokopan.

U rješavanje tih problema uvijek treba uključiti lokalnu zajednicu, Crkvu i mjerodavne institucije, ali i vlasnika kulturnoga dobra koji ima u ključnu ulogu u odlučivanju.

Najbolje rješenje je ono kojim je zadovoljeno da su ekshumirane kosti s pijetetom ponovno pohranjene i da je spomenik dobio zadovoljavajuću novu funkciju, ako je to bio cilj.

prof. dr. Krešimir Filipec, predstojnik Katedre za opću srednjovjekovnu i nacionalnu arheologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu

RAJNO“ (14)

bog pijeteta i kontinuiteta

20. stoljeću, tako i nedovršenim konceptom prezentiranja arheoloških nalaza. Dubrovačka katedrala nije privatna kapelica na posjedu ograđenom zidom. Jedinu sličnost s takvom građevinom vidim u potrebi poštovanja posljednjega počivališta. Ako ćemo poštovati mir pokojnika (a imamo grozna iskustva u Hrvatskoj, primjerice kod Mira junaka na Trsatu) i konzervatorsko načelo očuvanja izvornoga značenja artefakata, tada počivališta u katedrali vidim kao iznimno važan trag povijesne slojevitosti kulturne baštine Dubrovnika koja se ne sastoji samo od onoga što je vidljivo nego i od onoga što je skriveno, a za što znamo da u svojoj skrivenosti javnosti postoji kao neka vrsta vrijednosti za zajednicu. Ako u Kneževu dvoru trebamo zamišljati prošlost Republike u njezinoj snazi i životnosti, tada grobove ispod prvostolnice treba čuvati kako zbog pijeteta tako i zbog kontinuiteta vrjednovanja. Nisam za to da se oko svih stvari gložimo, niti da se zbog ljudskih pogrješaka trebamo dijeliti. To je najlakše. Mislim da kolege iz dubrovačkoga Konzervatorskoga odjela treba argumentima i djelovanjem na javnost uvjeriti da preispitaju prethodne koncepcije.

prof. dr. Marko Špikić, Zagreb

Glas Grada (Dubrovnik), X (2014.) 486 / 11. VII., str. 4.

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (15)

Gdje je dokaz o „blagoslovu“ biskupa Severina?

Kako bi, dakle, biskup Severin po svojoj struci, biskupskoj službi, kršćanskoj savjesti i tragičnom obiteljskom iskustvu mogao htjeti da se kosti iz dubrovačke katedrale prebace iz vjekovnoga počivališta na neko drugo mjesto?

Neprihvatljivo je da se za uklanjanje otkopanih ljudskih kostiju iz katedrale rabi časna uspomena blagopokojnoga msgr. dr. Severina Tomislava Perneka, dubrovačkoga biskupa od 1967. do 1989. i dubrovačkoga biskupa u miru od 1989. do 1997. On je u doba arheoloških istraživanja katedrale i Bunićeve poljane jedini bio ovlašten zastupati Dubrovačku biskupiju, pa tvrdnja da su kosti premještene „uz blagoslov Dubrovačke biskupije“ (Glas Grada, 483, 20.6.2014., str. 5) ide na njegov račun.

Nažalost, već je postalo poslovično izvlačiti se na one koji se, jer su pokojni, sami više ne mogu braniti, i kriviti biskupa Severina za promašaje civilnih struktura oko obnove katedrale.

U Konzervatorskom odjelu u Dubrovniku priznaju da još nisu utvrdili pisani trag o navodnom odobrenju Dubrovačke biskupije da se kosti pohrane u kosturnicu na Boninovu. Je li previše tražiti dokaz za iznesenu tvrdnju? Neka se objavi tobožnja isprava dubrovačkoga biskupa kojom se on u ime Biskupije odriče posjeda tih kostiju i ustupa ih Zavodu za obnovu ili Zavodu za zaštitu spomenika ili gradskom groblju, ili kojom daje dopuštenje da se kosti njegovih prethodnika na katedri dubrovačkih nadbiskupa i drugih pokojnika iz katedrale i njezina narteksa odvezu u bezimenu zajedničku kosturnicu, ili kojom ustupa tisućljetno pravo na grob pokopanih u katedrali i uz nju!

Sumnjam da takva isprava postoji. Evo i zašto.

Severinova oca Frančišeka (55), rođena u Ptuju u Sloveniji 20. siječnja 1889., dana 20. kolovoza 1944. pokraj Banje Luke pogubila su dva pijana partizana s pet metaka u zatiljak. Mještanima su rekli da mu leš bace u Vrbas, ali ga je jedna obitelj privremeno pokopala u svoj vrt. Nakon protjerivanja partizana iz Banje Luke njegov tada 20-godišnji sin Severin ostavio je studij, došao, otkopao očevo tijelo i pokopao ga na groblje Sv. Marka u Banjoj Luci. Bilo mu je stalo da se s mrtvima postupa dolično.

Severinova starijega brata Franja (21), rođena 18. siječnja 1923. u Kotor-Varošu, studenta prava, u kolovozu 1944. uhitili su partizani u Banjoj Luci, zatvorili i mučili u podrumu direkcije rudnika ugljena; to je zadnje što obitelj o njemu zna. Kad su u predjelu tzv. Rakovačkih bara otkrivene masovne grobnice, JNA je na tom prostoru odmah napravila vojni poligon s velikim asfaltiranim površinama, vjerojatno kako bi se onemogućilo pronalaženje mjesta partizanskih zločina. Slijedeće 53 godine Severin je živio s činjenicom da bratu ne zna grob.

Severinova majka Anna Augusta, djevojački von Schneeberg, rođena 10. ožujka 1895. u Zürichu u Švicarskoj, a umrla u Dubrovniku 26. svibnja 1979., do smrti je živjela sa sinom Severinom i do zadnjega dana svaku je večer ljubila sliku najstarijega sina o kojemu nije znala je li i gdje je pokopan. Nju je pak sin Severin pokopao kraj njezina muža u Banjoj Luci.

Kao doktor pravnih znanosti biskup Severin je znao da uljudbe svih vremena smatraju kako je pravo na dostojan sprovod i pokop pokojnika temeljno ljudsko pravo. Kosti imaju pravo na grob. Štovanje mrtvih jedno je od prvih pokazatelja kulture i religije. Rimski su zakoni određivali da svatko ima pravo na ukop

Rimski biskup sveti Ivan Pavao II. i dubrovački biskup Severin I. u Vatikanu 18. ožujka 1983. Obojica su rođeni nakon Prvoga svjetskog rata, obojica mladi ostali bez brata i izgubili oca u Drugom svjetskom ratu, obojica doktorirali u Rimu, obojica duhoviti i skromni, a uvjereni protivnici bezbožnoga ateizma i jednoumlja, obojica briljantni pravni umovi i učitelji kršćanskoga morala; obojica mladi postali biskupi; obojica pastiri iz daleka (Severin Tomislav Pernek u Dubrovniku, a iz Travnika, a Karol Józef Wojtyła u Rimu, a iz Poljske); obojica nisu svjedočili samo riječima nego i bolovali, više puta i u bolnicama. Obojica počivaju u crkvama uz koje su vezali svoje djelovanje. Lijevo se vidi štaka, trajna potreba nakon što je Biskupa na pješačkom prijelazu u Lurdu 6. listopada 1980. zgazio francuski taksist

(pa i osuđenici na smrt poput Isusa), a bilo je kažnjivo oskvrnjivanje grobova. Stari su Rimljani grob smatrali religijskim mjestom, pa ako je tko pokopan „bespravno”, na tuđem zemljištu, vlasnik ga nema pravo ukloniti da ne bi oskvrnuo grob. Od rimskoga prava potječe, a vrijedi i danas da je groblje izvan pravnoga prometa, pa se nad grobom ne može steći vlasništvo. No, onomu tko je zemljište ukopom posvetio za grob priznaje se pravo groba, ius sepulcri, koje se sastoji u pravu nadzirati grob, posjećivati ga i obavljati vjerske obrede kraj njega.

Kako bi, dakle, biskup Severin po svojoj struci, biskupskoj službi, kršćanskoj savjesti i tragičnom obiteljskom iskustvu mogao htjeti da se kosti iz dubrovačke katedrale prebace iz vjekovnoga počivališta na neko drugo mjesto? On može biti kriv samo zato što je vjerovao da su ljudi koje mu je socijalistička vlast slala kao pregovarače i koje je angažirala – u svojem poslu stručni, savjesni i odgovorni.

Ni prikrivanje tragova nije mu svojstveno jer je, između ostaloga, sve svoje propovijedi imao napisane iako ih je uvijek govorio bez čitanja, a jedini razlog bila je obrana od doušnika koje su mu pokušavali prišiti ono što nikada nije rekao. Ako je ovdje dao suglasnost, ona mora postojati u pisanom obliku.

Povrh svega, promjena namjene korištenja nekretnine (podzemlja katedrale iz groblja u muzej), konzervatorska sanacija i izvanredno održavanje crkve te svaki čin koji se odnosi na dobra povijesne ili kulturne vrijednosti smatraju se poslovima izvanrednoga upravljanja, pa je za davanje suglasnosti da se te kosti prenesu, prema kanonu 1277. dijecezanski biskup morao imati pristanak Biskupijskoga ekonomskoga vijeća i Zbora savjetnika (konzultora). Nema ni naznake da su spomenuta tijela ni Biskup dali takvu suglasnost.

Dubrovačka biskupija nije bila u posjedu katedrale od 1. travnja 1981. do 24. studenoga 1986. pa odgovornost za upravljanje u tom razdoblju snosi činjenični posjednik. Predlažem da se isprave objave i da se suočimo s prošlošću.

Biskup Severin bio je čovjek pravnih savjeta, jasan i nedvosmislen. Nije mogao shvatiti one u Crkvi koji su se neodgovorno propisima prema crkvenim odnosili i sigurno ih nije kršio. Njemu je propis doista bio zakon, a ne prostor za traženje zakonske rupe. Geslo koje je odabrao: „služiti istini u ljubavi“ (Caritati in veritate), stvarno je i živio. Bio je pravičan čovjek, stručan u kanonskom i rimskom pravu, a doktorat je napisao o obiteljskom zakonodavstvu SFRJ. Nije se pogađao ni činio kompromise u bitnim stvarima. Nitko nije bio tako velik i moćan da bi ga se biskup Severin bojao i nitko tako malen i nemoćan da ga ne bi poštovao. Vrijeme njegova biskupovanja bilo je doba teškoga vandalizma prema čovjeku, vjeri i svemu što je sveto i kršćansko; doba u kojem je ideologija bila jača od pameti, a politika od iskonskih svetinja. Razdoblje progona vjere i tradicije bilo je izjednačavano s „oslobađanjem čovjeka“. U doba arheoloških istraživanja katedrale javno je prosvjedovao zbog prikazivanja na Ljetnim igrama predstave koja „teško vrijeđa najsvetije

osjećaje katoličkih građana, ironizira Katoličku Crkvu i kršćansku kulturu“. Govorio je istinu bez šminke. Prema Knjizi narudžbi Pogrebnoga poduzeća Boninovo i Dnevniku arheoloških radova Josipa Stošića koji se čuva u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu, prijenos kostiju obavljen je na Uskrsni ponedjeljak 8. travnja 1985., a to je zapovjedni blagdan, neradni dan u crkvenom kalendaru. Biskup Severin nije mogao željeti da se na Uskrsni ponedjeljak obavlja takav sprovod, tj. prijenos. Mogao je jedino biti doveden pred gotov čin tuđom voljom i odlukom te pustiti da se jedan svećenik barem pomoli za pokoj duša pokojnika čije su kosti prebačene, još se ne zna u koju kosturnicu. No, teško mi je pojmiti da je i to dopustio. Ne vjerujem da se msgr. Pernek mogao složiti s premještanjem kostiju bez točno utvrđenih modaliteta, napismeno utanačenih. Takav se čin ne može odobriti samo usmeno. Gdje je pisana isprava?
Djelatnici Arhiva Dubrovačke biskupije pregledali su početkom srpnja 2014. službeno glasilo – Obavijesti Dubrovačke biskupije iz 1983. (kad je počelo sustavno iskopavanje grobova u Katedrali), 1984. i 1985. godine (kad je dio kosti prenesen na Boninovo) i utvrdili da u njima nema nikakva spomena o tim kostima ni njihovu prijenosu. Pregledali su i Urudžbeni zapisnik Biskupijske kurije (Biskupskoga ordinarijata u Dubrovniku) u razdoblju 1983.–1985. i utvrdili da se ni tamo ne nalazi ništa o kostima, odnosno da nitko od Biskupa ili Ordinarijata nije tražio suglasnost, dopuštenje, odobrenje, potporu ili pristanak za prijenos kostiju iz Katedrale na Boninovo, niti je ono samoinicijativno dano.
Rimski je pravnik Ulpijan kao pravno načelo postavio da umrli ne smije ostati nepokopan. Stoga su teologa i pravnika poput biskupa Severina tadašnje vlasti i mjerodavna tijela mogle samo dovesti u zabludu tvrdnjom da se kosti iz katedrale nikako ne mogu vratiti kamo bi trebale, odakle su iskopane, i kao jedino moguće mjesto pokopa ponuditi gradsko groblje. To isto čine i nama danas. Onda je „razlog“ da se kosti „ne će zatrpavati“ bila ideja da se od svega otkopanoga moraju prezentirati samo arhitektura i freske. Danas je „razlog“ što zacrtani projekt „nije predvidio vraćanje kostiju u podzemni prostor Katedrale, niti su za to uspostavljeni ikakvi uvjeti“. Uspostavite uvjete, a časne ljude ostavite na miru!

Petar Marija Radelj

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (16)

Opravdanije je da kosti ostanu na mjestu pronalaska

Ako gledamo na narav stvari, dakle da je riječ o ljudskim ostatcima, svakako nam se čini opravdanijima nastojanja da ostanu pohranjeni na samom mjestu pronalaska nego na mjesnom groblju ako za to postoje realne mogućnosti, u skladu sa zakonom o očuvanju kulturne baštine

Mislimo da bi sav osteološki materijal s arheoloških istraživanja trebao biti pohranjen u jednoj ili nekoliko čuvaonica, prema svim normama struke te dostupan za sve daljnje analize (bioarheološka odnosno antropološka analiza, ugljik-14, DNK, stabilni izotopi…). S druge strane, praksa pokopavanja ljudskih osteoloških nalaza iz arheoloških razdoblja na mjesnim grobljima, očito je uspostavljena upravo iz pijeteta prema humanim ostatcima. Sa znanstvenoga stajališta to može biti gubitak za neke buduće naraštaje znanstvenika s nekim budućim metodologijama koje mi danas ne možemo ni zamisliti, a koji neće više imati pristup tom izvornom (možda grubo zvuči) materijalu. Time ne gubi znanost kao znanost ili neki znanstvenik kao pojedinac, nego je to gubitak za čitavo društvo. Primjerice, svi arheološki nalazi (keramika, životinjske kosti, metalni nalazi, uzorci ugljena, drveta itd.) – sve je to kulturno dobro koje se pohranjuje u odgovarajućim ustanovama (muzejima), a ne zatrpava se na mjestu pronalaska (pa makar i nakon provedenih stručnih analiza).

Što se tiče konkretnoga slučaja mjesta smještaja ljudskih ostataka iskopanih na mjestu dubrovačke katedrale u kripti/sarkofagu unutar same katedrale ili na lokalnom mjesnom groblju – u oba će se slučaja izgubiti mogućnost pružanja crpljenja nekih znanstvenih podataka budućim naraštajima. Ako gledamo na narav stvari, dakle da je riječ o ljudskim ostatcima, svakako nam se čini opravdanijima nastojanja da ostanu pohranjeni na samom mjestu pronalaska nego na mjesnom groblju ako za to postoje realne mogućnosti, u skladu sa zakonom o očuvanju kulturne baštine – dakle katedrale kao kulturnoga dobra.

dr. Siniša Krznar
i dr. Tatjana Tkalčec, Institut za arheologiju u Zagrebu

Gore: Brod i svetište dubrovačke barokne Katedrale, tada još s korskim sjedalima; dolje: otkopan glavni brod romaničke i kasnoantičke katedrale u kojoj je nađen točno neobjavljen broj grobovai zidanih grobnica. Prethodne su katedrale bile zarotirana za 180 stupnjeva u odnosu na današnju baroknu katedralu. U toj su crkvi, zatrpanoj nakon potresa 1667., između 1982. i 1985. otkopane ljudske kosti koje bi tamo trebalo i vratiti

Glas Grada, X (2014.) 490 / 8. VIII., str. 4.

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (17)

8. IV. 1985. odvezeno je 50 vreća kostiju

Javni poziv konzervatorima i svjedocima

Dubrovački Konzervatorski odjel u *Glasu Grada* 483 od 20. VI. 2014., str. 5 tvrdi da je „više stotina vreća“ ljudskih kostiju prevezeno iz katedrale na groblje. Nisam raspolagao ispravama i izjavama svjedoka, pa u članku od 6. lipnja te kosti nisam ni spomenuo, da izbjegnem proizvoljno zaključivanje. Stoga sam tada pisao samo o kostima koje su do danas ostale u katedrali, tj. iznio razloge zašto tamo trebaju i ostati. No, budući da su konzervatori otvorili temu kostiju prevezenih na groblje i da smatraju kako znaju više od poreznih obveznika koji ih plaćaju, podsjećam ih na načela javnosti rada državne uprave i **pozivam da javno objave** što znaju ili ne znaju. Muk odgovornih u demokratskom društvu **nije prihvatljiv**.

Ako oni ustraju u šutnji, pozivam barem živuće svjedoke da se jave. Nadam se da će se tako doznati gdje su točno te kosti i obilježiti ih, a onda ispitati postoji li mogućnost njihova povratka ondje gdje im je mjesto.

Netočni nazivi institucija

Još je papa Inocent III. postavio načelo, koje i danas vrijedi u pravnoj znanosti, da se odobrava pogrješku/zabludu kojoj se ne opire, i da se zatire istinu koju se ne brani (*Error cui non resistitur, approbatur, et veritas quae non defenditur, opprimitur*). Zato valja ispraviti nekoliko tvrdnji iz demantija dubrovačkih konzervatora od 20. lipnja 2014.

Konzervatori pišu: „Nositelj cijelog programa bio je Zavod za obnovu **grada** Dubrovnika“. No, takav zavod nikad nije postojao. Od osnutka, 1979. godine, do danas zove se „Zavod za obnovu Dubrovnika“. Prema osnivaču bio je općinski, pa državni.

Piše dalje: „Istraživanja je vodio Institut za povijest umjetnosti iz Zagreba, od 1983. g. u suradnji s Konzervatorskim odjelom u Dubrovniku.“ No, današnji Institut za povijest umjetnosti iz Zagreba samostalna je pravna osoba od listopada 1991., a prije toga, od 1975. zvao se **Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti** Sveučilišta u Zagrebu. Isto tako, u doba arheoloških istraživanja katedrale, nije postojao „Konzervatorski odjel u Dubrovniku“ nego **Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode** Dubrovnik. Konzervatorskim se odjelom naziva od 1997.

Konačno, prva osoba pokopana 1132. godine u romaničku dubrovačku katedralu nije biskup nego **nadbiskup** Gerard. O njegovoj službi svjedoči pismo pape Kaliksta II. koji ga je 1120. godine posvetio za dubrovačkoga nadbiskupa i postavio metropolitom Gornje Dalmacije (*Diplomatički zbornik*, II, Zagreb, 1904., str. 36-37). Inače, Dubrovnik je bio sjedište Nadbiskupije i Metropolije od 999. do 1830. godine.

Projekt je prekinut prije Domovinskoga rata

Zašto je Domovinski rat postao krivac ili izlika za nerad?

U knjizi *Obnova Dubrovnika – Katalog radova u spomeničkoj cjelini Dubrovnika od 1979. do 2009.*, uredile Ivanka Jemo i Nada Brigović (Dubrovnik: Zavod za obnovu Dubrovnika, 2009.), na str. 73 piše da su radovi ispod Katedrale i Bunićeve poljane s prekidima trajali od 1981. do 1988. i da su aktualizirani 1998.

Na 640 stranica knjige *Ohrabri se narode moj!* (Dubrovnik, 2011.) o predratnim i ratnim godinama biskupstva Želimira Puljića, koju je priredio dr. Jakša Raguž, nema ni slova o provedbi projekta muzejskoga prostora ispod katedrale tijekom 1990. i 1991. godine, do početka rata. Na čemu se zasniva tvrdnja da je taj „projekt prekinut Domovinskim ratom“?

Zamoljen da se prisjeti što se radilo na projektu podzemlja katedrale 1990. i 1991. i što zna o ovim kostima, tadašnji dubrovački biskup, a sadašnji zadarski nadbiskup msgr. dr. Želimir Puljić mi je odgovorio: „Ja sam u Dubrovnik došao tek u siječnju 1990. Niti sam što čuo, niti vidio neku ispravu koja bi govorila o kosturnici na Boninovu za kosti iskopane u katedrali. Ne sjećam se da me netko upozorio na kosti o kojima se sada raspravlja, a kamo li da se o tom raspravljalo. U vrijeme mojega dolaska brigu o svećeničkim grobnicama vodio je don Vinko Mioč koji je pomagao tadašnjem ekonomu Biskupije don Vladi Puci, no ne znam da je ijedna svećenička grobnica prenamijenjena u kosturnicu. Koliko se sjećam u prvim godinama mojega upravljanja nije bilo ni razgovora, a ni dogovora oko podzemlja katedrale. Trebalo je osigurati prostor izvan katedrale odakle bi se ulazilo u njezinu kriptu. No, kako taj prostor nije bio osiguran, nije se govorilo o uređenju katedrale i njezina podzemlja, nego o obnovi biskupske palače. O tom se razgovaralo i pregovaralo, a za to je trebalo iseliti ured (Ordinarijat), arhiv i knjižnicu kako bi se sve pripremilo za obnovu.“

Nije bilo crkvenoga sprovoda

U *Glasu Grada* 486 od 11. srpnja 2014., str. 4-5, opovrgnuo sam da bi Dubrovačka biskupija blagoslovila to odvoženje kostiju. Tomu dodajem sljedeća utvrđenja.

U spisima Gradskoga župnoga ureda od 1981. do 1990. nema nikakve isprave o tim kostima ili njihovu prijenosu na Boninovo. Ni u Matici mrtvih (pokopanih) Gradske župe Gospe Velike, svezak VI., u razdoblju od 1983. do 1990. nema spomena da je itko u ime Gradske župe vodio sprovodni obred pri prijenosu tih kostiju na gradsko groblje. A da jest, sprovod je prema mjestu zadnjega poznatoga prebivališta, trebao biti ubilježen u matice katedralne župe. Naime, crkveni propis određuje: „Ako više župa ima zajedničko groblje, pokojnika se upisuje u maticu umrlih one župe kojoj je pripadao.“

U komunalnom poduzeću Boninovo d.o.o. koje upravlja gradskim grobljima imaju pribilježeno da su u ponedjeljak 8. travnja 1985. u 9 sati po nalogu Zavoda za obnovu preuzeli kosti iz katedrale. Nemaju dokumentirano u koju su ih kosturnicu pohranili.

U Gradskom župnom uredu evidentirano je da su iz Gradske župe u tom razdoblju pokopani: 16. III. 1985. Antun Labaš čiji je sprovod je vodio dum Mirko Talajić i nakon toga tek 26. IV. 1985. Marija Ljepotica i Kate Kotlarić, oba sprovoda vodio je don Slavko Grubišić. Dana 8. travnja 1985. nije upisano vođenje ni jednoga sprovoda!

Na Boninovu ne postoji „posebna“ kosturnica

Konzervatori potpisuju i tvrdnju: „Odlučeno je da će se sagraditi **posebna** kosturnica na Boninovu“ (za kosti otkopane ispod katedrale). Tko je, kad i gdje to odlučio? Zašto se to

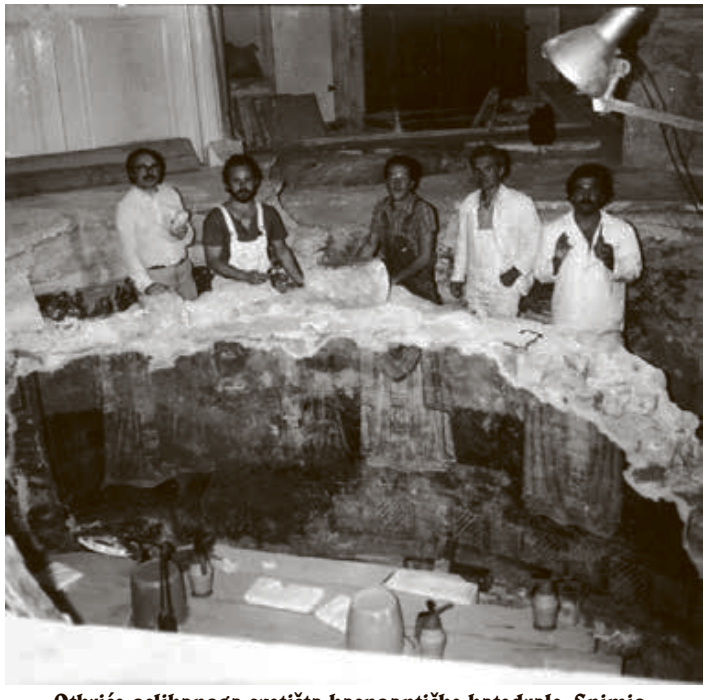

Otkriće oslikanoga svetišta kasnoantičke katedrale. Snimio Miljenko Mojaš 1982. godine. Fototeka Ministarstva kulture

prešućuje? Zašto domicilno stanovništvo punih 30 godina nije obaviješteno o sudbini posmrtnih ostataka utemeljitelja Grada i drugih gradskih odličnika kroz stoljeća?
Obavješćuje li se javnost „ispravno“ kad se ne napiše tko je, kad i gdje odlučio da će se te kosti zbrinuti na Boninovu?
Zašto „posebna“ kosturnica nije ostala „posebna“, samo za kosti iz katedrale, nego na Boninovu postoje samo „zajedničke“ kosturnice? Zajednička kosturnica je grobnica u koju se polažu posmrtni ostatci pokojnika (kosti) iz napuštenih grobnih mjesta i nakon obavljanja redovitih prekopa (ekshumacija) na groblju radi dodjele novim korisnicima.
Ako je izgradnju te „posebne“ kosturnice „financirao 1985. g. Zavod za obnovu“ gdje je ugovor o namjeni te kosturnice i njezinoj isključivoj uporabi za kosti iz katedrale?
Oko premještanja kostiju na dostojanstvenije mjesto poznati su slučajevi: prijenos (*translatio*) moćiju svetaca radi čašćenja vjernika, izmještanje relikvija u slučajevima opasnosti, prekop i prijenos čitavoga groblja radi gradnje hidroakomulacijskoga jezera... No, nije se čuo razlog zašto je odlučeno da se kosti maknu na Boninovo.
Oduvijek se prema ljudskim kostima postupalo iz poštovanja, ako ne iz religioznih, a ono iz humanih motiva. Ovdje se **29 godina ništa ne čini**. Kakva je to metodologija? Koja je to znanost i struka?
Odvoženjem tih kostiju na suvremeno groblje i nebrigom o njima počinjena je teško popravljiva **šteta** – znanstvena, kulturološka, civilizacijska, pravna i zavičajna i **nedjelo protiv čovječnosti i baštine** koje je dosegnulo vrhunac neobilježavanjem i miješanjem tih kostiju s kostima iz aktualnih prekopa grobova.
Odgovorne institucije pokazuju se bezdušne. I nikomu ništa!
Što su konzervatori poduzeli u tri desetljeća osim što su u zadnje dvije godine napisali tri pisma: u srpnju 2012., u srpnju 2013. i u svibnju 2014.! A zašto su i to poduzeli? Da se i ostatak kostiju iz katedrale makne iz nje. Iako su sami u lipnju 2014. priznali da to nije u skladu sa suvremenim znanstvenim načelima i pravilima konzervatorske i arheološke struke!
Kamo žele premjestiti te kosti? U nepostojeću „posebnu kosturnicu“!

Neutvrđen broj pokojnika

Konzervatori pišu da je u istraživanjima katedrale otkopano „oko stotinjak“ grobova s više od 400 pokojnika u njima i da su u „desetak“ grobnica bile skupljene kosti, u nekima „između 50 i 80 pokojnika“. Zašto do danas nije utvrđen točan broj grobova, grobnica i ekshumiranih ljudskih kostura ili barem lubanja i bedrenih kostiju?
Je li javnost sada pravilno i potpunije informirana očitovanjem da je iskopana „**iznimno velika količina**“ kostiju iz istraženih grobova?
Konzervatori tvrde da su na Boninovo prenesene „sve kosti“, a onda opet da je u potkrovlju katedrale ostalo „40 vreća kosti“. Kako su onda prenesene „sve“?
Zar se javnost „potpunije informira“ podatkom da su u kosturnicu na Boninovo prenesene kosti „u više stotina vreća“? Kakav je to znanstveni i stručni podatak – nešto između 200 i 999 vreća? Rekao bi Ludwig Wittgenstein: „O čem se ne zna govorit, o tom se mora šutjet.“

Nije „više stotina“ nego 50 vreća kostiju

Nasuprot tvrdnji dubrovačkih konzervatora o „više stotina vreća“ kostiju, u Dokumentaciji Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, u zbirci Dubrovačka katedrala, čuva se Dnevnik arheoloških radova nakon potresa 1979. (u više bilježnica formata A4). U njemu je rukom Josipa Stošića upisan datum: „8. IV ’85.“, a pod njim je rukom Ivice Žile zapisano: „Radnici Pogrebnog danas su odvezli **50 vreća** na Boninovo; pomoć pri vezivanju vreća.“
Taj se nadnevak, Uskrsni ponedjeljak 1985., slaže s onim koji je u Pogrebnom poduzeću Boninovo otkrila i objavila Mirjana Urban (*Glas Grada*, 484, 27. VI., str. 6).
No, taj zapis konačno potvrđuje neozbiljnost i nevjerodostojnost podataka kojima konzervatori opće s javnošću. Konzervatorski odjel u Dubrovniku htio je očitovanjem u *Glasu Grada* od 20. VI. na str. 5 „ispravno i potpunije“ informirati javnost; nije uspio.

Petar Marija Radelj

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (18)

To se nije smjelo dogoditi

Napravljen je veliki propust što se nije osiguralo da to ostane posebna kosturnica, ni ugovorom, ni natpisom, ni uporabom. Zavod za obnovu u dobroj je vjeri sagradio tu grobnicu, ali se para da se nije upisao kao njezin korisnik i da je Groblje preuzelo tu kosturnicu kao svoju

Prije potresa radio sam u Zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode u Dubrovniku. Bio sam suradnik i zamjenik Bebe (Dubravke) Beritice, a nakon što je ona umirovljena 1. I. 1980., postao sam direktor toga Zavoda. U tom sam svojstvu pozvao Josipa Stošića, zvanoga Pepi, da radi na Katedrali, tj. vodi arheološke radove koji su počeli 1981. S Pepijem sam bio prijatelj i kolega, on arheolog, a ja povjesničar umjetnosti. U studenom 1982. povukao sam se s čela Zavoda za zaštitu jer nisam mogao izdržati pritiske oko poslijepotresne obnove te sam prešao u Zavod za obnovu Dubrovnika i tamo bio savjetnik za konzervatorsko-restauratorske radove u doba arheološko-sanacijskih radova dubrovačke Katedrale. U mirovinu sam otišao 1990.

Imam 82 godine pa se više ne sjećam svih detalja, ali jedan privatnik iz Orebića ili Vignja koji je imao pravo obavljati građevinske radove, bio je uzet za izvođenje radova ručnoga iskopa. On je angažirao više radnika, s Kosova i Makedonije, kao fizičke radnike koji su kopali najprije ispod Katedrale, a poslije ispod Bunićeve poljane. U radovima je otkriveno više grobova i grobnica, a kosti iz njih su se skupljale. Dok se definitivno odluči gdje će se s njima, bilo je traženo od Grobne ustanove da ih primi. No, Groblje je odgovorilo da oni nemaju kamo primiti sve te kosti, nego, ako je Zavod za obnovu voljan, da će oni odrediti mjesto pa da se izgradi posebna kosturnica koja može primiti sve te kosti. Zavod za obnovu je to prihvatio i ta je kosturnica izgrađena.

Na sjeveroistočnom rubu Katoličkoga groblja na Boninovu bilo je mjesto gdje su, ispod zida od groblja, grobari i posjetitelji groblja bacali vijence i uvelo cvijeće. To je bio jedini slobodan prostor na dnu Velikoga groblja. Od toga prostora Zavod za obnovu Dubrovnika o svojem je trošku pregradio i nadsvodio polovicu prostora. Zapadna polovica je ostala za te vijence, a od istočne polovice napravljena je kosturnica.

Obrtnik koji je vodio zemljane radove u Katedrali i Bunićevoj poljani htio je doći kamionom i utovariti kosti da ih odvede na Boninovo, kao što su kamionom odvozili šutu. Osobno sam mu se suprotstavio i reagirao ljutnjom da se ne može tako raditi te inzistirao da se kosti prevezu grobnim kolima, kako se s poštovanjem postupa s drugim ljudskim posmrtnim ostatcima. U sjećanju imam pred očima jasnu sliku ukrcaja vreća kostiju ispred katedrale u crni furgon od Pogrebnoga.

Sve su te kosti stale ukupno u dvije, najviše tri ture mrtvačkih kola; više od toga sigurno nije. Ako bi se sve te kosti u vrećama posložilo od Place, od početka moje (Boškovićeve) ulice, neka stanu po tri u jednom redu, došle bi do mojih vrata (kućni broj 2). Tako da ih nije moglo biti više od pedeset. Zato su priče o tristo vreća ili više stotina vreća kostiju **pretjerane**. Kosti nisu prenesene u vrećama od smeća, nego su ih naši radnici u katedrali spakirali u čvrste najlonske vreće. Ne sjećam se da bi kosti bile stavljene u prave ukopne vreće, tj. torbe za ekshumirane od Pogrebnoga, kako je uobičajeno kod prijenosa kostiju, ali je sve ostalo učinjeno da se kosti prenesu što doličnije i na kršćanski način, prema pogrebnom običaju. Direktor groblja tada je bio Zvonko Prizmić, umro je.

S voditeljem građevinske operative, tim čovjekom iz Orebića, tadašnji direktor Zavoda pok. Božo Letunić bio je dogovorio i bilo mu je plaćeno da napravi grobnicu i organizira prijenos. Bilo je odlučeno i da se napravi kamena ploča. Klesar u klesarskoj radionici na Boninovu trebao je isklesati tu ploču i staviti je na kosturnicu. Bio mu je dan i tekst da se iskleše natpis: „Ovdje su položeni zemni ostatci pokojnika pronađeni prilikom arheološkim istraživanja i sanacijskih radova na katedrali.“

U međuvremenu, kad su kosti prenesene na Boninovo, taj je privatnik potpuno napustio posao, svoje je radnike raspustio i vratio se na Pelješac, ne znam opet točno u Orebić ili Viganj. Da je živ, više bi se sjećao pokojni Antun Borković, koji je bio nadzornik građevinskih i sanacijskih radova na Katedrali i Bunićevoj poljani.

Sve je to financirao Zavod za obnovu. Ne sjećam se tko je sastavio natpis, ali sam bio rekao Pepiju da bi obvezatno trebalo obilježiti mjesto pohrane kostiju. Bio sam jako ljut što to nije učinjeno, a nije učinjeno jer je taj obrtnik kojem je plaćao Zavod za obnovu, a koji je trebao platiti klesaru na Boninovu – prekinuo radove i vratio se na Orebić.

Nikakav službeni dopis o svemu tomu nije bio s Biskupijom. Ako je prijenos kostiju bio na Uskrsni ponedjeljak 1985. onda biskup Severin Pernek sigurno nije pratio ni blagoslovio te kosti. Don Slavko Grubišić, koji je jedini živ od svećenika koji su tad djelovali u Katedrali, ovih mi je dana rekao da on, a koliko zna ni tadašnji gradski župnik don Mirko Talajić, ni biskupov tajnik don Vlado Puce s kojim sam tada često komunicirao, ni koji drugi svećenik, nije pratio prijenos tih kostiju, ni slavio Misu, ni vodio spravod pri polaganju tih kostiju, niti je imao blagoslov te kosturnice. Iako, meni je netko bio rekao da je ta posebna kosturnica na Boninovu blagoslovljena. Ali ne znam tko je i kad to učinio.

Nakon što su kosti iz Katedrale položene u tu posebnu kosturnicu na Boninovu, Groblje je, bez znanja i odobrenja Pepija, Centra za povijesne znanosti ili Zavoda za obnovu, počelo odlagati u tu kosturnicu i kosti drugih pokojnika, sve što im je naišlo, jer je ta grobnica bila nova i prostrana. Tako je „posebna“ kosturnica pretvorena u „zajedničku“ kosturnicu, a na kosti naših starih posložene su kosti iz tekućih prekopa grobova na Boninovu. Zato sad oko grobne ploče na toj kosturnici ima dvadesetak kamenica s grobova koji su dani drugim korisnicima, a kamenice su zajedno s kostima tih pokojnika preseljene u kosturnicu, odnosno na nju. A to se nije smjelo dogoditi! Posebno zato jer se nije definitivno znalo hoće li te kosti tamo ostati. Groblje je napravilo nedjelo. Mogli su prezidat unutra i odvojiti te kosti.

Osim toga, ta grobnica kao građevina u pravnom smislu nije vlasništvo Groblja nego Zavoda za obnovu.

Čini se da se sve zaboravilo. A ispala je povijesna nepravda. Napravljen je veliki propust što se nije osiguralo da to ostane posebna kosturnica, ni ugovorom, ni natpisom, ni uporabom. Zavod za obnovu u dobroj je vjeri sagradio tu grobnicu, ali se para da se nije upisao kao njezin korisnik i da je Groblje preuzelo tu kosturnicu kao svoju.

Kosti koje su sad spremljene u potkrovlju katedrale otkopane su kasnije, nakon toga prijenosa, kad se išlo kopati dalje. One potječu iz starijega razdoblja. Pepi nije bio na čisto što i kako definitivno sa svim tim kostima. Jedna od Pepijevih ideja bila je da se kosti vrati u prostor Krstionice-Zvonika gdje je sačuvan pravi baptisterij, srušen u doba Austrije, ili u prostor četverolisne Memorije koja je također jedno vrijeme bila krstionica. To bi bilo prikladno i **prostorno** jer bi sve tamo stale. I **simbolično** jer su vjerojatno svi tamo kršteni, pa neka tamo čekaju i nadu svoje vjere u uskrsnuće. I **funkcionalno** jer su se u Memoriji od početka čuvale relikvije. (Ove kosti, doduše, nisu vjerske, ali jesu zavičajne relikvije.) I **tradicijski** jer je taj prostor najstarije poznato dubrovačko groblje pa je Pepi namjerno ostavio neotvorena dva kasnoantička groba. U njima je preko pokojnikova tijela, umjesto grobne ploče, složen krov na dvije vode; čine ga ravne pločice od pečene gline (latinski tegula) preko čijih šavova idu kupe konalice (latinski imbrex).

Za kosti koje su na Boninovo dovezene iz Katedrale trebalo bi vidjeti mogu li se fizički razdvojiti od onih kasnije položenih, pa vratiti u Krstionicu, kako je Pepi zamišljao, a ako to nije moguće, treba barem i konačno staviti ploču s natpisom na tu kosturnicu.

Tomislav Šuljak, prof.

„PRIVREMENO“ U DUBROVNIKU U STVARNOSTI ČESTO POSTAJE „TRAJNO“ (19)

Nisam pokojni

Red je da se na kosturnicu stavi davno određeni natpis te da građani i vjernici obilaze počivalište starih Dubrovčana i nadbiskupa. – Dok sam vodio obnovu Dubrovnika (1979.-1994.) programi obnove nisu financirani iz proračuna Grada nego iz rente korisnika usluga na području spomeničke cjeline te iz Državnoga proračuna, a ove je godine sve spalo na proračun Grada Dubrovnika

Nazvao me Tomo Šuljak da mi se ispriča jer je u prošlom broju Glasu Grada htio napisati da sam diplomirani inženjer građevinarstva, ali je umjesto „ing.“ napisao „pok.“. A ja sam još živ. To me podsjetilo na to da je moja obitelj već dobila brzojav sućuti kad mi je preminuo daljnji rođak Božo Letunić iz Mihanića.

U svemu ostalom mogu potvrditi Tomove navode i dodati da se građevinski poduzetnik koji je vodio radove iskopavanja u katedrali i sagradio grobnicu na Boninovu zove Nikola Radić i da živi u Kućištu na Pelješcu. Posebna grobnica na Boninovu napravljena je za kosti iz katedrale, da bi se mogli nastaviti radovi na obnovi i restauraciji katedrale, tj učvrstiti temelji, sliti armiranobetonska ploča, povezati odvojeni zidovi i kupola katedrale i, nakon toga, arheološki istražiti Bunićeva poljana.

Odluke o premještanju kostiju iz katedrale i o gradnji kosturnice na Boninovu morale su biti donesene ili potvrđene na sjednicama Savjeta Zavoda za obnovu Dubrovnika. Savjet je imenovala Skupština općine Dubrovnik kao provoditelja programa usvojenih na saborskom Odboru za obnovu Dubrovnika, osnovanom radi ostvarivanja društvenog interesa i osiguravanja društvenog utjecaja na obnovu spomeničke cjeline. Saborski Odbor utvrđivao je prioritete, godišnje i višegodišnje programe obnove spomeničke cjeline.

Situaciju u kojoj je Groblje preuzelo posebnu kosturnicu od Zavoda za obnovu usporedujem s odnosom prema satu od vode ili struje. Vodovod, odnosno Elektrojug vam naplati taj sat, ali oni njime raspolažu; vi platite, ali to postane „njihovo“. I Groblje i Zavod za obnovu su javne institucije, a ta je kosturnica izgrađena na području zemljišta u vlasništvu Groblja. Nisam pravnik, pa dopuštam da smo možda kao Zavod mogli tražiti da ta kosturnica ostane samo za kosti s nalazišta koja budemo obnavljali. Trebalo bi pogledati same ugovore koje je Zavod za obnovu tada sklapao.

Mogu li se danas, a ako mogu, i hoće li se te kosti vratiti, kako je Josip Stošić zamišljao, u temelje krstionice ili drugdje ispod katedrale, stvar je mišljenja stručnjaka, projektnog rješenja i odluke Crkve.

Što se tiče nepostavljanja ploče na tu kosturnicu, smatram da je, ako će kosti starih Dubrovčana i nadbiskupa u njoj ostati, red da se takav natpis tamo stavi i da ga predstavnici Grada, građani i vjernici pohode barem uoči Dana Grada i Dušnog dana. Sadašnje stanje jest propust, ako smo dogovorili da ćemo postaviti odgovarajuće obilježje. No, nas je u Zavodu za obnovu bilo premalo, a posla previše da bi se itko bavio nadzorom nadzornika.

Ulagalo se sebe, maksimalno – pok. Antun Borković, Tomo Šuljak i Jure Baletić zaduženi za obnovu katedrale, i drugi djelatnici Zavoda na ostalim projektima, borili su se da se objekti stručno istraže, saniraju i restauriraju te da se spriječe uništenja u možebitnim budućim potresima. Zavod je nosio brigu oko pripreme, arheologa, povjesničara umjetnosti, restauratora, arhitekata, inženjera, urbanista i ostalih stručnjaka jer smo morali zbrinuti i jedne i druge i treće. Kada bi oni obavili svoje istraživačke radove, ostavili bi Zavodu i Gradu da osmisle program upotrebe, nastave sanacijske radove i predaju vlasniku zgotovljen objekat. Nije to samo pitanje katedrale, Revelina, Pustijerne, Sv. Marije i Osnovne škole Grad gdje je arheologija bila značajno zastupljena. Kad se nešto mora privesti funkciji – jer to je osnovno – onda tu ima i razmimoilaženja. No, oni koji se nisu susreli neposredno s zadanom procedurom i iznenađenjima koje donosi zahvat na obnovi slojevitih spomenika, imaju pravo to gledati na svoj način, uz argumente.

O vrsnoći radova, dobroj suradnji s vlasnikom – zaposlenici Zavoda su bili u svakodnevnoj komunikaciji sa svećenstvom iz katedrale – i predanosti u obnovi katedrale, pokojni biskup dr. Severin Pernek sve je rekao u govoru od 24. studenoga 1986. kad smo mu predavali katedralu. Tada je zahvalio svim sudionicima u obnovi koji su omogućili da ona doživi svoju potpunu revitalizaciju kao bogoštovna zgrada i svjedočanstvo o kulturi svoga vremena te je zaključio: **„Ova obnovljena katedrala bit će i ostati trajni i najljepši spomenik svima koji su zaslužni za njezin obnovljeni izgled i njezino daljnje postojanje.“**

Nismo obnovili samo katedralu. Bio sam neposredni voditelj obnove i samostana u Rožatu kojeg je također biskup Severin otvarao nakon obnove 1986. I u doba kad su bili dosta zahlađeni odnosi između Crkve i države, msgr. Pernek je korektno i objektivno izdvajao te isticao ta nastojanja obnove za zajedničko dobro svih građana i vjernika, i pružao punu potporu Crkve obnovi. Da nije bilo njegove dobre volje najvjerojatnije se do danas ne bi ostvarila arheološka istraživanja ispod katedrale i Biskupske palače.

Preko Zavoda za obnovu išla je investicija poslijepotresne i poslijeratne obnove brojnih stambenih jedinica, javnih zgrada te od crkvenih objekata samostani u Rožatu, Cavtatu, Slanom, Stonu, Pridvorju, šezdeset pet crkvica i grobnih kapela, zvonici Franjevačkoga i Dominikanskoga samostana, crkva Sv. Vlaha i Biskupska palača. Ali to se zaboravilo, pa i u crkvenim krugovima.

Trebalo je imati hrabrosti i snage učiniti sve zajedno, na zatvorenom tržištu bivše države, skromnim sredstvima i nepostojanju iskustava u statičkoj obnovi i restauraciji spomenika.

Nastavno na navedeno, mudrošću i zalaganjem naprednih, časnih i hrabrih odličnika Grada Sabor donosi *Zakon o obnovi ugrožene spomeničke cjeline Dubrovnika* 1986. godine.

Nakon toliko vremena, izmjenama i dopunama toga Zakona iz 2014. obnova Dubrovnika ostaje bez potpore šire zajednice i svodi se na proračun Grada Dubrovnika. Po mojem sjećanju, za vrijeme dok sam vodio obnovu Dubrovnika (1979.-1994.), niti jednim dinarom, kunom ni eurom programi

Arheološka istraživanja na Bunićevoj poljani. Snimio Miljenko Mojaš u kolovozu 1983. Fototeka Ministarstva kulture.

Mišljenja, stavovi i gledišta objavljena u rubrici Pisma čitatelja i reagiranja nisu stav Uredništva.

obnove nisu financirani iz proračuna Grada nego iz naplate rente korisnika usluga na području spomeničke cjeline te iz državnoga proračuna.
Danas je neobnovljeno 50% struktura Grada – tu je Pustijerna, Sv. Marija, blokovi ravnoga dijela Grada, ljetnikovci, crkve te razni javni i stambeni objekti. Što će se događati s njima s obzirom na novi način financiranja obnove kroz gradski proračun koji sugerira da je obnova grada isključivo javni interes Dubrovnika, a ne i države?
Kao nekadašnji nositelj obnove dubrovačkih spomenika kulture moram upozoriti na nezainteresiranost sadašnjih vlasti za fenomen fragilnosti Dubrovnika u odnosu na druga područja Hrvatske i šire. Duboko sam pod utjecajem vrijednosti koje imamo i straha od, ne daj Bože, prirodnih nepogoda koje im prijete. Naš kulturni, gospodarski i civilizacijski imperativ je čuvati i pronositi vrijednosti.
Ovaj javna rasprava oko brige za kosti odličnika Grada nadopunjava i priziva na snažniju memoriju koju smo obavezni poštovati i provoditi u djelo. Možda je najbolje prvo krenuti s obilježjem grobnice na Boninovu.

Božo Letunić

ISPRAVAK I ISPRIKA

U Glasu Grada br. 492 od 22. VIII. na str. 5 potkrala se jedna stvar koju najbolje baš opisuje tamo stavljeni naslov: „To se nije smjelo dogoditi“. Omaškom autora i previdom urednika zaslužnomu direktoru Zavoda za obnovu Dubrovnika dipl. ing. Božu Letuniću, živom i živcatom, otisnuta je titula „pok.“. Čak sedam drugih ljudi spomenutih u tom članku doista su pokojni, ali ne i gospar Božo, kojemu se iskreno ispričavamo, a sve čitatelje molimo da prihvate ovaj ispravak.

Tomislav Šuljak i Antun Švago